

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Ekim/October)

Mefkûd ve Mevcut Eserleriyle Resmu'l-Mushaf Literatürü

Resmu'l-Mushaf Literature with its Lost and Existing Works

أدبيات رسم المصحف مع المؤلفات الموجودة و المفقودة

Yunus Emre TAŞDEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı
Master's Student, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Social Sciences Institute, Basic Islamic Sciences, Department Qur'anic Recitation, Nevşehir, TÜRKİYE

tasdemiryunusemre51@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5172-2562>

Mustafa SAĞLAM

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı

Assistant Professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Department of Qur'anic Recitation, Nevşehir, TÜRKİYE

mustafasaglam@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5415-2761>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 25/05/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 23/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2024

Atıf / Citation: Taşdemir, Yunus Emre-Sağlam, Mustafa. "Mefkûd ve Mevcut Eserleriyle Resmu'l-Mushaf Literatürü". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim/October, 2024), 620-658.

<https://doi.org/10.31121/tader.1489805>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

İlk mushaf'lara ait imla özellikleri öteden beri çokça tartışılan konular arasındadır. Aynı kelimenin muhtelif yerlerde farklı yazılmasıyla lafız ve tilavet birlikteliğinin dışına çıkmış olmasının bunda etkili olduğu söylenebilir. İlk dönemlerden bu yana resmu'l-mushaf'ın bu özelliklerini konu edinen birçok eser vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin kimisi günümüze ulaşmamışken kimisi de mevcut durumdadır. Bu makalede mushaf imlası ile ilgili her biri üzerinde ayrı ayrı çalışmayı hak eden bu eserlerin, özellikleri açısından mümkün oldukça analiz ve değerlendirmeye tabi tutulması amaçlanmaktadır. Yine bu kaynaklarda, hicri ikinci asırdan itibaren gelişen, lafza ve tilavete uygun imla ile Hz. Osman mushaf'ları arasındaki yazım farklılıklarını ortaya çıkaran hususların tespit edilmesi, böylece yeni çalışmalara kapı aralması hedeflenmektedir. Konuya temel oluşturmak amacıyla resmu'l-mushaf kavramı ile ne kastedildiği, resmu'l-mushaf'ın hazif, ziyade, bedel, vasıl-fasıl, hemzenin yazımı, iki kıraat ihtiva eden kelimenin bu kelimelerden biri ile yazılması gibi özellikler hakkında bilgiler vererek makaleye başlanmıştır. Ayrıca resmu'l-mushaf'a ittibanın gerekliliği, resmu'l-mushaf ile ilgili araştırmaların faydaları, resmu'l-mushaf'ın tevkîfi oluşu meseleleri tartışılmıştır. Resmu'l-mushaf'a dair yazılmış eserler incelendiğinde bu eserlerin hicrî ikinci yüzyılda kaleme alındığı, hicrî dördüncü asırdan sonra ise içerik bakımından genişlediği görülmektedir. İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995) *el-Fihrist'te*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) de *el-Mukni'de*, resmu'l-mushaf'a dair eserlere atıfta bulunmaları, bu eserlerin isimlerini zikredip aktarımda bulunmaları, söz konusu mefkûd câmi' eserlerin varlığına işaret etmektedir. Sonuçta kayıp halka olarak da isimlendirilebilecek bu durum, sadece mevcut eserlerin değil mevcut eserlerdeki bilgilerden hareketle mefkûd eserlerde varlığı nakledilen bilgilerin de üzerinde çalışma yapmayı gerekli kıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu maksatla makalede tasvîrî bir yöntemle geniş kapsamlı mefkûd ve mevcut eserler ve müellifleri ele alınmıştır. Böylece resmu'l-mushaf literatürünü oluşturan kaynakların bilgilerine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Resmu'l-Mushaf, Mushaf, Mefkûd, Manzum, Müellif.

Abstract

The spelling features of the earliest mushafs have long been a topic of extensive discussion. Notably, the variation in the spelling of the same word across different instances—thus transcending the unity of wording and recitation—has contributed significantly to this discourse. Since the early periods of Islamic scholarship, numerous works addressing these features of resmu'l-mushaf have been produced. While some of these works have not survived to the present day, others remain accessible. This article aims to analyze and evaluate the existing literature related to mushaf spelling, each deserving of individual study for its unique features. Additionally, this work seeks to identify developments that have emerged since the second century Hijri, revealing the spelling differences between the Osman mushafs and the spelling conventions that align with traditional wording and recitation, thereby paving the way for new research avenues. To establish a foundation for this subject, we begin by explaining the concept of resmu'l-mushaf, including features such as hazif, rather, price, vasıl-fasıl, the spelling of hemzanin, and the representation of words containing dual recitations. We also discuss the necessity of adhering to the resmu'l-mushaf, the benefits of research in this area, and the challenges related to its preservation. Upon examining the works on resmu'l-mushaf, we find that many were written in the second century Hijri, with a notable expansion in content occurring after the fourth century. Notable scholars such as İbnü'n-Nedîm (d. 385/995) in *el-Fihrist* and Ebû Amr ed-Dânî (d. 444/1053) in *el-Mukni* have contributed significantly to this field. Their references to various works and citations indicate the existence of numerous additional texts on resmu'l-mushaf. This situation, often referred to as the "missing link," underscores the necessity of investigating not only the extant works but also the insights conveyed by the now-lost texts, drawing upon the information available in the surviving literature. Accordingly, this article employs a descriptive method to explore a broad range of both imaginary and extant works along with their authors, thus contributing to the scholarship surrounding resmu'l-mushaf literature.

Keywords: Qirā'a, Resmu'l-mushaf, Mushaf, Lost, Verse, Author.

الخلاصة

إن خصائص الإملاء المتعلقة بالمصاحف الأولى كانت موضوعًا للنقاش منذ زمن بعيد. يمكن القول إن اختلاف كتابة نفس الكلمة في مواضع متعددة قد أثر على خروج النص والقراءة عن الوحدة. منذ العصور الأولى، تم تأليف العديد من الأعمال التي تتناول هذه الخصائص في رسم المصحف، وقد وصل بعضها إلينا، بينما لم يصل البعض الآخر. تهدف هذه المقالة إلى تحليل وتقييم هذه الأعمال،

التي تستحق كل منها دراسة مستقلة، من حيث الخصائص الممكنة كما تهدف إلى تحديد النقاط التي تسلط الضوء على الاختلافات في الكتابة بين الرسم الذي يتوافق مع النص والقراءة، والمصاحف التي أعدها عثمان رضي الله عنه، بدءاً من القرن الثاني للهجرة. تمهيداً لهذا الموضوع، تم البدء بشرح مفهوم "رسم المصحف" وما المقصود به، بالإضافة إلى بعض الخصائص مثل الحذف، والزيادة، والبدل، وكتابة الوصل والفصل، وكتابة الهمزات، وكتابة الكلمات التي تحتوي على قراءتين بكلمة واحدة منها كما تم مناقشة ضرورة اتباع رسم المصحف، وفوائد الأبحاث المتعلقة به، ومشكلات كونه توقيفياً. عند دراسة الأعمال المكتوبة حول رسم المصحف، يظهر أنها كتبت في القرن الثاني هجرياً، بينما توسعت من حيث المحتوى بعد القرن الرابع هجرياً. تشير الإشارات التي وردت في "الفهرست" لابن النديم (توفي 995/385) و"المقتع" لأبي عمرو الداني (توفي 1053/444) إلى وجود أعمال تتعلق برسم المصحف، حيث ذكروا أسماء هذه الأعمال ونقلوا عنها، مما يدل على وجود تلك الأعمال المفقودة في النهاية، يكشف هذا الوضع، الذي يمكن أن يُطلق عليه الحلقة المفقودة، عن حقيقة أنه ليس فقط الأعمال الموجودة، وإنما أيضاً المعلومات المتداولة في هذه الأعمال تستدعي ضرورة إجراء دراسات حول المعلومات التي يُفترض وجودها في الأعمال المفقودة. لهذا الغرض، تناولت المقالة بطريقة وصفية شاملة الأعمال المفقودة والحالية والمؤلفين، مما أتاح تقديم معلومات حول المصادر التي تشكل أدبيات رسم المصحف.

الكلمات الرئيسية: قراءات، رسم المصحف، مصحف، مفقود، منظوم، مؤلف

Giriş

Resmu'l-mushaf konusunda yazılan ilk eserler, müellifleri tarafından tedvin edilen ve ya öğrencileri tarafından nakledilen rivayetleri ve metinleri ihtiva eden eserlerdir. Bunlardan hicri üçüncü asırda yazılanlar günümüze kadar ulaşamamıştır. Konuları daha sistemli ele alan ve içerik bakımından daha kapsamlı olanlar ise daha sonraki devirlerde kaleme alınmıştır. Bunların öne çıkan en önemli özelliği ise Hz. Osman (ra.) mushaflarına bakılmış olarak yazılmalarıdır. Bu eserlerin ve yazıldığı dönemlerin tespit edilmesi, ilk mushafalara ait imla özelliklerinin erken dönemlere kadar inerek taranması gerekmektedir. Böylece mevcut olanlardan hareketle kayıp olanların ve içeriklerinin tespitlerinin yapılması mümkün olabilir. Mefkûd ve mevcut olanlarıyla birlikte bütüncül bir bakışla resmu'l-mushaf çalışmaları literatürünün şu ana kadar ortaya konulmasındaki eksiklik araştırmamızın problemini oluşturmaktadır. Çalışmamızda resmu'l-mushaf konusuyla ilgili kronolojik bakımdan farklı dönemlerde yazılmış bu eserlerin, özellikleri açısından betimleyici bir metotla muhteva analizlerinin yapılması amaçlanmaktadır. Kapsam olarak araştırmamız, mushaf imlasıyla ilgili eser veren ilk müellifler, resmu'l-mushaf'a dair geniş kapsamlı ama günümüze kadar ulaşamamış, yine geniş kapsamlı mensur- manzum; hâlihazırda mevcut eserler ve bunların müelliflerinin tanıtılmasıyla sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın öncelikli kapsam alanı resmu'l-mushaf'a dair literatür olduğu için mushaf imlası ile ilgili diğer meselelere kısmen yer verilmiştir.

Hz. Osman tarafından gerçekleştirilen istinsah faaliyetlerinin akabinde mushafta bazı kelimelerin tekrarlı yazılışlarında imla farklılıkları zuhur edince kıraat âlimleri bu konuları tespit ve izaha yönelik kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserler zaman içerisinde önemli bir literatür halini almıştır. Çalışmamızda bunları ayrıntılı olarak ele alacağımız için burada bu kadar bilgiyle iktifa ediyoruz. Konunun değişik yönlerini ele alan günümüzde yapılan bazı çalışmaların da bulunduğunu belirtmemiz gerekir.¹ Ancak bizim çalışmamızı benzerlerinden ayıran husus, literatürün manzum-mensur ya da mevcut olup olmamasına göre sistematik bir bütünlük içerisinde ele alınmış olmasıdır. Ulusal tez veri tabanında ve İSAM makale arşivinde özellikle 2018'den sonra resmu'l-mushaf konusuna dair meselelerle ilgili çalışmaların artmaya başladığını gözlemleyebiliyoruz. Aslında bu husus ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş bir değerlendirmeyi gerektirse de çeşitlilik açısından yapılan çalışmaların henüz mahdut bir seviyede devam ettiğini söyleyebiliriz. İSAM veri tabanındaki bilgilere göre

¹ Resmu'l-mushaf literatürüne dair daha geniş bilgi için bk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, *Resmu'l-mushaf: dirâse, luğaviyye, târihiyye* (Bağdat: Lecnetu'l-Vataniyye li'l-İhtifâl, 1982), 168-178.

ülkemizde resmu'l-mushaf konusuyla ilgili yazılan makale düzeyindeki çalışmaları şöyle ifade edebiliriz: Mushaf'ın yeni imlaya göre yazılması, i'câzı, korunmuşluğu; Kıraat-resmu'l-mushaf ilişkisi; Müsteşriklerin kıraatlere dair iddiaları ve mushaf hattı ve imlasının önemi gibi konular. Ayrıca kıraat ilmiyle ilgili çeşitli konuları (hemze, kat'-vasl vb. gibi) mushaf imlası açısından inceleyen çalışmalar; eser ve müellif tanıtımı merkezli çalışmalar; resmu'l-mushaf bağlamında kadim mushafların imlasının incelemelerine dair çalışmalar. Bu makalelerin birçoğunda çalışmamızda ele aldığımız literatür bilgisine dair bilgi ve aktarımlar bulunsa da çalışmamızdaki eser ve müellifler müstakil bir başlıkta konu edilmiş değildir. Dolayısıyla yeni araştırmalara kapı aralayan toparlayıcı genel çalışmalara da ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Şu ana kadar dilimizde her ne kadar konu ve eser temelli, özellikli çalışmalar² yapılmış olsa da tanıtıcı, bütüncül, mevcut olanlar kadar mefkûd olanları da ele alan bir çalışmanın yayınlanmamış olması hem alana katkı sunması hem de özgünlük açısından araştırmayı önemli kılmakta ve alana metodolojik bir katkı sağlamaktadır. Çalışmada resmu'l-mushaf'la ilgili eserler, günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilgisi üzerinden mefkûd ve mevcut ayırımına tabi tutulmaktadır, eser-müellif birlikteliğinde tanıtımlarına yoğunlaşmaktadır. Zira resmu'l-mushaf konusunda günümüze ulaşamayan pek çok mefkûd esere yapılan atıflar ya da şifahî nakil bilgileri ele alınmalıdır. Sonraki dönemlerde bu atıfları bir araya getiren eserlerin ilmi bir süzgeçten geçirilerek incelenmesi ve üzerinde yeni çalışmalar yapılması gerekmektedir. Böylece kaynaklarda dağınık vaziyette bulunan bu bilgiler bir araya getirilmiş olacaktır. Bunun sonucunda ise varlığından haberdar olduğumuz ancak içeriğindeki detaylara ulaşamadığımız nice mefkûd eserden bu yolla daha fazla istifade mümkün olacaktır. Mefkûd eserler ile ilgili aynı durum el yazması veya matbu olarak kütüphanelerde mevcut, her biri üzerinde müstakil çalışmayı hak eden eserler için de geçerlidir. Ayrıca resmu'l-mushaf'la ilgili bu tür eserlerin farkına

² Resmu'l-mushaf konusunda ülkemizde yapılan çalışmalardan bazılarını şöyle belirtebiliriz: Muhammed Receb el-Beyyûmî, "Mushaf'ın Yeni İmlaya Göre Yazılması", çev. Hüseyin Avni Çelik, *İslâmî Araştırmalar* 3/1 (1989), 55-60; M. Atilla Akdemir, "Kıraat-Resmu'l-Mushaf İlişkisi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, 2002, 117-134; Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Çeşitli İslam Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'an'a Verdikleri Önem", çev. Muhittin Akgül, *Usûl: İslâm Araştırmaları* 7 (2007), 169-186; Ali Galip Gezgin, "'Kur'an'ın Hattı (Resmu'l-Mushaf)' ve Türklerin Kur'an Hattına Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, ed. İsmail Hakkı Göksoy – Nejdî Durak (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 619-630; Alaaddin Saleh – Ali Bulut, "Hemze'nin 'İlmi Resmî'l-Mesâhif ve Kıraatteki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (2016), 77-104; Veysel Güllüce, "Kur'an Kitabesinde Resm-i Osmânî'nin Yeri ve Önemi", *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum Bildiri Metinleri* (Amasya: DİB Yayınları, 2017), 225-235; Süleyman Gür, "Hüseyin b. Ali el-Amâsî'nin 'Resm-i Osmânî'ye Dair Risalesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı - I* (Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017), 1/265-279; Muhammet Sacit Kurt, "Balıkesir'in Manevi Önderlerinden İmam Birgivi ve Ona Atfedilen 'Resmu'l-Mushaf' Risalesi", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Kent Arşivi Yayınları, 2019), 3/355-364; Yakup Uzun, "Mushafların Gelişim Süreci", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 383-425; Fatih Cankurt, "Resm-i Osmânî Kâideleri Bağlamında TMSK E. H. 2 Nr. Mushaf", *ATEBE Dergisi* 8 (Aralık 2022), 233-263; Yaşar Akaslan, "Resmu'l-Mushaf Literatürü Açısından Kâsım b. Firruh eş-Şâtübî'nin 'Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Mekâsid'ı", *Trabzon İlahiyat Dergisi = Trabzon Theology Journal* 10/1 (2023), 255-277; Yunus Emre Gördük, "İmam Mushaf'ın Hangi Mushaf Olduğuna Dâir Kronolojik Bir Tetkik", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)* 13/17 (2016), 15-37; Harun Ögmüş, "Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat Ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 10-11. Ayrıca "Mushaf" başlığı altında yazılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, kitap, makale ve tebliğler listesi için bk. Fatih Cankurt, "Kıraat İlminin Türkiye'deki Seyri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018), 55-119.

var(dır)mak yoluyla tez/makale kapsamında incelenmesi, böylece yeni çalışmalara kapı aranması çalışmamızın ileriye dönük gayelerinden birini teşkil etmektedir.

Resmu'l-mushaf literatürü ile ilgili eserlerden ve müelliflerinden bahsetmeden önce başlangıççı itibariyle istinsah ve mushaf imlası faaliyetleri ile ilgili şunları söyleyebiliriz: Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an, şifâhen okunmasının yanında onun yazmaları için izin verdiği kâtip sahabe tarafından da yazılıyordu.³ Böylece sahabe nezdinde Kur'an, adeta hem satırlarda hem de sadırlarda taşınıyordu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Yemâme savaşında birçok sayıda hafız sahabe şehit olunca⁴ Kur'an Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) döneminde iki kapak arasına alınarak mushaf haline getirildi.⁵ Böylece özellikle sadırlarda muhafaza edilen Kur'an'ın tam anlamıyla satırlara intikali sağlanmış oldu. Hz. Ömer (öl. 23/644) döneminde, fetihlerin artması ve İslâm'ın daha geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte yeni Müslüman olanların Kur'an'a olan ilgisi de doğal olarak artmaya başladı. Bu durum neticesinde Kur'an öğrenen insanların sayısında büyük bir artış meydana geldi. Hz. Osman (öl. 35/656) dönemine gelindiğinde ise bu dönemde kıraat ihtilafları da gündeme gelince Hz. Osman tarafından ihtilaf edilen yerlerde Kureyş lehçesi esas alınmak suretiyle mushaf'ın istinsahı gerçekleşti.⁶ Sonrasında ise istinsah edilen nüshalar çeşitli beldelere gönderildi. İşte Hz. Osman'ın yazılmasını ve çeşitli emsâra gönderilmesini emrettiği ve üzerinde sahabenin icmâının olduğu beş mushaf'ın hattına resmu'l-mushaf denir.⁷ Resmu'l-mushaf'a uygunluk ifadesiyle de kıraat kabul şartlarından birisi olarak Hz. Osman'ın emsâra gönderdiği mushaflardan en az birinin hattına uygunluk kastedilmiş olur.⁸ Hicrî ikinci yüzyılla birlikte resmu'l-mushaf alanında eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler, resmu'l-mushaf'a dair geniş kapsamlı eserler, manzum eserler gibi neviler şeklinde tezahür etmiştir.

1. Resmu'l-Mushaf

Resmu'l-mushaf terkinin iki kelimesinden birincisi olan *resm* kelimesi (رَسْمٌ - يَرْسُمُ -) şeklinde kullanımıyla sözlükte *iz*, *eser* anlamına gelmektedir. Araplar *rusûmu'd-diyâr* (رُسُومُ الدِّيَارِ) tabiriyle bir bölgenin tarihi eserlerini, *iz* ve kalıntılarını kastederler.⁹ Resm kelimesi başlangıçta *iz*, *eser* anlamını ihtiva ederken sonraki devirlerde mushaf yazısı/implâsı anlamı yaygınlaşmış ve telif edilen eserlerde de bu şekilde yer almıştır.¹⁰ Arapçada harflerin kalemle yazıya dökülmesi anlamına gelen *resm* (رَسْمٌ) kelimesinden başka *kitâbet* (الْكِتَابَةُ), *sevâd* (السَّوَادُ), *hicâ* (الهجاء), *zebr* (الزَّبْرُ), *satr* (السَّطْرُ), *hat* (الْحَطُّ) gibi kelimeler de bulunmakta-

³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zümerli (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1415/1995), 1/202.

⁴ Zürkânî, *Menâhilu'l-'irfân*, 1/199.

⁵ Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1429/2008), 129.

⁶ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhif-i ehli'l-emsâr*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân (Şam: Dâru'l-Fikr, 1983), 4.

⁷ Gânim Kaddûrî el-Hamed, *el-Müeyesser fi 'ilm-i resmi'l-mushaf ve dabtihî* (İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2021), 25.

⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009), 1/9; Süyûtî, *el-İtkân*, 163.

⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003), "rsm", 2/118.

¹⁰ Ebu'l-Vefâ Nasr el-Hürînî, *el-Metâli'u'n-nasriyye li'l-metâbi'i'l-Mısriyye fi'l-usûli'l-hattıyye* (Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1426/2005), 84; Hamed, *el-Müeyesser*, 26.

dır.¹¹ Ancak resm kelimesi mushaf kelimesiyle terkip oluşturarak kıraat ilmiyle alakalı bir alt disipline ad olmuştur.¹² Bu bağlamda resm kelimesinin içinde kullanıldığı kavramlaşmış başka terkipler de bulunmaktadır. Bunları şöylece ifade edebiliriz: Hat ile lafız birbirine mutabakat ettiği durumlarda resm-i kıyâsî (resm-i imlâî), sahabenin yazıp kullandığı ve ıstılah edindiği biçimiyle resm-i ıstılâhî kullanımı vardır. Ayrıca Kur'an kelimelerinin yazımı ile ilgili meseleleri ele alan ilim olarak resm-i Osmânî tabirleri kullanılmaktadır ki bunların hepsi terkinin ilk kelimesi olan resm ile irtibatlı ya da eş anlamlı kullanımlardır.¹³

Kelime yapısı itibariyle “eshafe” fiilinin ism-i mef'ûl kipindeki, terkinin ikinci kelimesi olan “mushaf” kavramı, sözlükte “yazılı olan sahîfelerin iki kapak arasında bir araya getirilmesi” anlamına gelmektedir.¹⁴ Terim olarak ise mushaf “Kur'an-ı Kerim'in, âyet ve sûre tertibine göre yazıldığı sahîfeleri bir arada toplayan” anlamına gelmektedir.¹⁵ Mushaf kelimesi Kur'an'da geçmemektedir. Ancak mushaf kelimesi ile aynı kökten gelen ve sahîfe kelimesinin çoğulu olan suhuf kelimesi Kur'an'da sekiz yerde zikredilmektedir. Bunlar, önceki sahîfeler (الصُّحُفِ الْأُولَى),¹⁶ Hz. İbrâhîm ve Hz. Mûsâ'ya verilen sahîfeler (صُّحُفِ إِبْرَاهِيمَ),¹⁷ açılmış sahîfeler/ilâhî vahiy (صُّحُفًا مُتَشَرَّةً),¹⁸ mukaddes sayfalar (صُّحُفٍ مُكْرَمَةٍ),¹⁹ amel defteri (الصُّحُفِ)²⁰ ve tertemiz sayfalar (صُّحُفًا مُطَهَّرَةً)²¹ şeklindeki kullanımlardır. Hz. Osman tarafından istinsah ettirilerek bir araya getirilen mushaf'ın imlâsına resmu'l-mushaf denilmektedir.²² Resmu'l-mushaf kavramına hicâu'l-mushaf, resm-i ıstılâhî, hatt-ı mushaf-ı Osmânî, hattü'l-mushaf, mersûmu'l-hat, resm-i Osmânî gibi isimler de verilmektedir.²³ Yine bu kavramdan hareketle Hz. Osman'ın emriyle istinsah ettirilen ve emsâra gönderilen altı mushafa

¹¹ Yahyâ Abdürrezzâk el-Gavsânî, *el-Mufasssal fi 'ulûmi't-tecvîd* (İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1444/2023), 293-294.

¹² “Rsm” kökü için ayrıca bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), “rsm”, 2/720; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn vd. (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1396/1976), “rsm”, 12/422; Ebu'l-Kâsım İsmâîl Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn (Bağdat: Âlemu'l-Kütüb, 1414/1993), “rsm”, 8/316-317; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Cil, 1392/1972), “rsm”, 2/393; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve sıhâhi'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979), “rsm”, 2/1932; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, nşr. Abdullâh Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1119), “rsm”, 3/1646.

¹³ Hamed, *el-Müyyesser*, 26-27; Gavsânî, *el-Mufasssal*, 293-294.

¹⁴ Halil b. Ahmed, “shf”, 2/380; Ezherî, “shf”, 4/254; Sâhib, “shf”, 2/462; Cevherî, “shf”, 4/1384; İbn Manzûr, “shf”, 4/2404.

¹⁵ İbrâhîm Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'an 'ulûmu'l-Kur'an et-tefsîr et-tecvîd el-kirâât* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1422/2001), 271; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı* (Ankara: Avrasya Yay., 2004), 15.

¹⁶ Tâhâ 20/133; el-A'lâ 87/18.

¹⁷ en-Necm 53/36; el-A'lâ 87/19.

¹⁸ el-Müddessir 74/52.

¹⁹ Abese 80/13.

²⁰ et-Tekvîr 81/10.

²¹ el-Beyyine 98/2.

²² İbrâhîm b. Saîd ed-Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kirâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1429/2008), 67.

²³ İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1/7.

el-mesâhifu'l-osmâniyye, Hz. Osman'ın elinde tuttuğu ve kendisine nispetle isimlendirilen, ihtilaf durumunda kendisine müracaat edilen mushafa ise *el-Mushafu'l-imâm* denilmektedir.²⁴

Resmu'l-mushaf, kıraat ilmiyle yakından ilişkili bir alandır. Zira kıraatin resm-i mushaf'a uygunluğu, mütevatir kıraatin şartlarından biri olarak kurrâ imamlar nezdinde sahih kıraatin üç şartından biri olarak kabul edilmektedir. Resm-i mushaf'a uygunluk tabiriyle kıraatin, Hz. Osman'ın emsâra gönderdiği mushaflardan birinin hattına uygunluk kastedilmektedir.²⁵ Üçüncü halife Hz. Osman döneminde muhtelif sayıda bulunan mushaflar bir komisyon marifetiyle çoğaltılarak dönemin belli merkezlerine gönderilmiştir. Bu mushaflarda kullanılan imlâ ise sonraki dönem mushaf yazımı için temel kabul edilmiştir.²⁶ Hz. Osman dönemi sonrasında yazılmış mushafların hemen tamamında aynı imlâ özelliği korunmaya gayret edilmiştir. Bu gayretlerin serdedildiği alana da resmu'l-mushaf (resm-i Osmânî) adı verilmiştir.²⁷ Üzerinde sahabenin icmânının olduğu mushafların hattı, kıyâsî ve ıstîlâhî olarak iki kısımda mütalaa edilmiştir.²⁸

1.1. Resmu'l-Mushaf'ın Özellikleri

Resmu'l-mushaf, özellikleri itibariyle hazif, ziyade, bedel, vasıl, fasıl, hemze ve iki kıraat ihtiva eden kelimenin bu kıraatlerden biri ile yazılması olarak altı başlıkta incelenmektedir.²⁹ Makalenin bu bölümünde resmu'l-mushaf'ın mezkûr özellikleri, âyetlerden örnekler verilerek izah edilecektir. Bununla birlikte ilgili yerlerin belirginleştirilmesi ve daha iyi anlaşılması için zikredilen özelliklerden her biri müstakil bir başlıkta ele alınacaktır. Ancak konular -makalenin kapsamı dikkate alınarak- detayları tamamen aktarmak yerine bazı yerlerde kısa izahlarla yetinilecek ve konular istisna ve ihtilafli görüşlere yer verilmeden genel hatlarıyla ele alınacaktır.

1.1.1. Hazif

Hazif, sözlükte “düşürmek, yanından atmak” gibi anlamlara gelmektedir.³⁰ Terim anlamı olarak ise “Harfi yazı veya lafızdan kaldırmak, yerine başka bir harf getirmeksizin bir harfi yok etmek” demektir.³¹ Hazif, beş harfte meydana gelmektedir. Bunlar, elif (ا), vâv (و), yâ (ي), lâm (ل) ve nûn (ن) harfleridir. Bu harflerin her biri ile ilgili örnek olarak şu kelimeleri verebiliriz:³² «الْعَالَمِينَ»³³, «الْأَمِينِ»³⁴, «يَسْتَوْنَ»³⁵, «الَّذِي»³⁶, «تَأْمَنًا»³⁶.

²⁴ Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât*, 120; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveysade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 119.

²⁵ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî*, 119.

²⁶ İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1/7.

²⁷ Hamed, *el-Müyyesser*, 26.

²⁸ Cermî, *Mu'cem*, 159; Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât*, 67; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî*, 119.

²⁹ Konu ile ilgili bk. Ebû Bekr Abdülğani el-Lebib, *ed-Dürretu's-sakile fî şerhi ebyâti'l-akile*, thk. Abdül'ali Zu'bûl (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1432/2011), 19-29.

³⁰ Halil b. Ahmed, “hzf”, 1/297; Ezherî, “hzf”, 4/467; Sâhib, “hzf”, 3/69; Cevherî, “hzf”, 4/1341; İbn Manzûr, “hzf”, 2/810.

³¹ Lebib, *ed-Dürre*, 20; Cermî, *Mu'cem*, 122-123; Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât*, 55-56; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî*, 98.

³² Dâni, *el-Mukni'*, 36-49-67-133.

³³ el-Fâtiha 1/2.

³⁴ Âl-i İmrân 3/75.

³⁵ et-Tevbe 9/19.

1.1.2. Ziyade

Ziyade, sözlükte “artırmak, ilave etmek” anlamlarına gelmektedir.³⁷ Terim anlamıyla ise harfin yazıda mevcut olmasına karşın telaffuzda bulunmamasına denilmektedir.³⁸ Ziyade harflerinin sayısı üç olup bunlar elif (ل), vâv (و) ve yâ (ى)’dır. Mesela Âl-i İmrân sûresi 144. âyette (أَفَايُنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ) geçen “أَفَايُنْ” kelimesindeki yâ (ى) harfi ile Neml sûresi 21. âyette (لَا أَدْبَحْتَهُ أَوْ لِيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ) geçen “أَوْ لَا أَدْبَحْتَهُ” kelimesindeki elif (ل) harfi bu duruma örnek gösterilebilir. Zira her iki harf de yazıda mevcut iken telaffuzda bulunmamaktadır.

1.1.3. Bedel

Bedel, sözlükte “bir şeyi bir şeyin yerine geçirmek” anlamına gelmektedir.³⁹ Terim anlamıyla ise bedel, harf değişimi anlamına gelip bir harfin yerine başka bir harfin yazılmasıdır.⁴⁰ “الصلوة”, “الزكوة”, ve “الحيوة” kelimeleri bedel için birer örnektir. Kelimelerde geçen vâv (و) harfinin aslı eliftir (ل). Dolayısıyla elif yerine vâv yazılması sonucu bedel meydana gelmektedir.⁴¹

1.1.4. Vasıl-Fasıl

Sözlükte vasıl, “birleştirmek”⁴² fasıl ise “ayırarak”⁴³ anlamlarına gelmektedir. Resmu’l mushaf literatüründe bir terim olarak ise vasıl, “harf veya edatların bitişik yazılması”, fasıl ise “ayrı yazılması” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁴ A’râf sûresi 105. âyette (حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ) geçen (عَلَىٰ اللهُ إِلَّا الْحَقُّ) ifadesinde (أَنْ) mastar-ı müevvel, nefiy lâm’ına (لَا) idğâm edilirken yazıda her iki harf de fasıl ile ayrı yazılmaktadır. Netice itibariyle söz konusu kelime de fasıl meydana gelmektedir. Yine Bakara sûresi 74. âyette (وَمَا اللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) geçen (عَمَّا) ifadesi aslı itibariyle (عَنْ) ve (مَا) harflerinden müteşekkildir. Nitekim (عَنْ) harfi (مَا) harfine idğâm edilirken ifade vasıl ile (عَمَّا) şeklinde yazılmaktadır. Mezkûr ifade de vasıl için örnektir.

1.1.5. Hemze

Hemze, sözlükte “ezmek, sıkmak, oyuk, dürtmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ Terim olarak da “cehr, şiddet, istifâl, infitâh ve ismât sıfatlarına sahip olup kuvvetli ve zayıf arasında gidip gelen ince boğaz harfi” anlamına gelmektedir.⁴⁶ Hemze, kıraat literatüründe en çok ku-

³⁶ Yûsuf 12/11.

³⁷ Halîl b. Ahmed, “zyd”, 2/202; Ezherî, “zâd”, 13/235; Sâhib, “zyd”, 9/77; İbn Fâris, “zyd”, 3/40; Cevherî, “zyd”, 2/481; İbn Manzûr, “zyd”, 3/1898.

³⁸ Lebîb, *ed-Dürre*, 23; Cermî, *Mu‘cem*, 162; Hamed, *el-Müyesser*, 125.

³⁹ Halîl b. Ahmed, “bdl”, 1/122; İbn Düreyd, “bdl”, 1/300; Sâhib, “bdl”, 9/318; İbn Fâris, “bdl”, 1/210; İbn Manzûr, “bdl”, 1/231.

⁴⁰ Lebîb, *ed-Dürre*, 25; Cermî, *Mu‘cem*, 70.

⁴¹ Dâni, *el-Mukni‘*, 54.

⁴² Halîl b. Ahmed, “vsl”, 4/376; Ezherî, “vsl”, 12/234; Sâhib, “vsl”, 8/183; İbn Fâris, “vsl”, 6/115; İbn Manzûr, “vsl”, 6/4850.

⁴³ Halîl b. Ahmed, “fsl”, 3/324; Ezherî, “fsl”, 12/192; Sâhib, “fsl”, 8/147; İbn Fâris, “fsl”, 4/505; İbn Manzûr, “fsl”, 5/3422.

⁴⁴ Lebîb, *ed-Dürre*, 26.

⁴⁵ Halîl b. Ahmed, “hmz”, 4/322; Ezherî, “hmz”, 6/164; Sâhib, “hmz”, 3/430; İbn Fâris, “hmz”, 6/65-66; İbn Manzûr, “hmz”, 6/4699.

⁴⁶ Lebîb, *ed-Dürre*, 24; Cermî, *Mu‘cem*, 309.

ral ve kaidesi olan, en problemlili konulardan biridir. Özellikle kelimenin başında, ortasında ve sonunda gelmesine göre yazımı farklılık gösteren hemze, kıraat ilminin detaylı konularından biri olup üç başlıkta incelenmektedir.⁴⁷

a. Hemzenin Kelimenin Başında Gelmesi

Hemze, kelimenin başında geldiği zaman harekesi ne olursa olsun elif (ل) şeklinde yazılmaktadır.⁴⁸ Örneğin, “أَخَذَ”, “أَنْزَلَ” ve “إِيَّاكَ” kelimelerinde fetha, zamme ve kesre harekeli olan hemze elif (ل) şeklinde yazılmaktadır.⁴⁹

b. Hemzenin Kelime Ortasında Gelmesi

Hemze, kelimenin ortasında geldiğinde harekeli ve sâkin oluşuna göre iki durum söz konusu olmaktadır. Kelime ortasında sâkin gelen hemzeden önceki harfin harekesi birinci durumdur: Fetha olursa hemze elif (ل) üzerine, Zamme olursa hemze vâv (و) üzerine, Kesre olursa hemze yâ (ي) üzerine yazılmaktadır. Örnek olarak “يَأْكُلُ”, “يُؤْكُونُ”, “وَيُبْرُ”, “وَكَأْسٍ” ve “وَيُبْسِنُ” kelimelerini verebiliriz. Kelime ortasında gelen hemzenin harekesine gelince fetha olursa hemze elif (ل) üzerine, zamme olursa hemze vâv (و) üzerine, kesre olursa hemze yâ (ي) üzerine yazılmaktadır. Örnek olarak yine “يَدْرُوكُمْ”, “يَكْلُوكُمْ”, “يَيْسُ” ve “سُئِلْتُ” kelimelerini verebiliriz.⁵⁰

c. Hemzenin Kelime Sonunda Gelmesi

Kelime sonunda gelen hemze kendisinden önce gelen harfin harekesine göre yazılmaktadır. Kendisinden önce gelen harfin harekesi fetha olursa hemze elif (ل) üzerine, zamme olursa hemze vâv (و) üzerine, kesre olursa hemze yâ (ي) üzerine yazılmaktadır. Örnek olarak “دَرَأَ”, “قُرَى”, “لَوْلُو”, “يُسْتَهْزَأُ” ve “نَبِيًّا” kelimelerini verebiliriz.⁵¹

1.1.6. İki Kıraat İhtiva Eden Kelimenin Bu Kıraatlerden Biri ile Yazılması

Resmu'l-mushaf'ın özellikleri arasında zikredebileceğimiz önemli hususlardan biri de farklı okunabilme ihtimali olan bir kelimenin bu okuyuşlara imkân verebilecek şekilde yazılması özelliğidir. Ferşî farklılıktan kaynaklanan kıraat ihtilaflarında uygulanan bu özellik şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

En az iki farklı okuyuşa konu olabilen bir kelime tek biçimde yazılabilmektedir. Meselâ “صراط” kelimesi Kur'an'da gerek marife gerek nekre formuyla geçtiği tüm yerlerde sâd (ص) ile yazılmaktadır. Bu kelimeyi İbn Kesîr'in (öl. 120/738) ikinci râvisi Kunbül (öl. 291/904) ve Ya'kûb el-Hadramî'nin (öl. 205/821) birinci râvisi Ruveys (öl. 238/852) bütün geçtiği yerlerde sîn (س) ile okumaktadır. Hamza'nın (öl. 156/773) birinci ravisi Halef (öl. 229/844) her geçtiği yerde, ikinci ravisi Hallâd (öl. 220/835) ise Fâtiha sûresinde birinci geçtiği yerde sâd (ص) harfini işmâm ile okumaktadır.⁵² Yine aslı sîn (س) ile yazılan bir kelime

⁴⁷ Hamed, *el-Müeyesser*, 148.

⁴⁸ Hamed, *el-Müeyesser*, 148.

⁴⁹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2/42-43.

⁵⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 59; Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2/53-54-55.

⁵¹ Dâni, *el-Mukni'*, 62; Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2/50.

⁵² Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni, *Kitâbu't-teysîr fi'l-kirââti's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996), 27; Abdurrahmân b. İsmail b. İbrâhim Ebû Şâme el-Makdisi, *İbrâzu'l-meânî*

olmasına rağmen (وَيُنِصُّ)⁵³, (بِصْنَةِ)⁵⁴ kelimeleri çoğunluğun kıraatine göre sâd (ص) ile yazılmıştır.⁵⁵ Böylece resmu'l-mushaf'ın bir özelliği olarak imlâ farklılığı ile farklı kıraatlere imkân tanınır hale gelmiş olmaktadır.

Resmu'l-mushaf'a göre iki farklı okunuşa uygun olarak yazılmış kelimeler de bulunmaktadır. Bu husus, resmu'l-mushaf'ın bir özelliği olarak aynı mushaf içinde farklı kıraatlere imkân veren bir durum oluşturmaktadır. Mesela Bakara sûresinin hemen başında geçen “وَمَا يُخَدِّعُونَ”⁵⁶ kelimesini Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr “وَمَا يُخَدِّعُونَ” şeklinde okumaktadırlar. Resmu'l-mushaf'a göre yazının elif ilavesi yapılmadan yazılması⁵⁷ her iki okuyuşa da imkân vermektedir. Ayrıca hattın noktasız yazımı sebebiyle kelimelerin farklı şekillerde okunmaya müsait oluşuyla ilgili de Yûnus sûresinde geçen “يَسْتَرِكُمْ”⁵⁸ kıraatinin İbn Âmir ve Ebu Ca'fer tarafından “يَسْتَرِكُمْ” şeklinde okunması⁵⁹ örnek verilebilir.

Ayrıca beldelelere gönderilen mushaflar içerisinde birine yazılıp diğerlerine yazılmayan örneklerden de bahsedilebilir. Mesela Bakara sûresinin 132. âyetinde geçen “وَوَصَّى” kelimesi Medine ve Şam mushaflarında “وَأَوْصَى” şeklinde, Irak mushaflarında ise “وَوَصَّى” şeklinde yazılmıştır.⁶⁰ Nâfi', Ebû Ca'fer ve İbn Âmir “وَأَوْصَى” şeklinde diğer kıraat imamaları “وَوَصَّى” şeklinde okumuşlardır.⁶¹ Her iki şekilde de uygulanması yine kıraat farklılıklarının mushafa yansıtılmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Resmu'l-Mushaf'a İttibânın Gerekliği

Resmu'l-mushaf ve resmu'l-mushaf'a ittibâ meselesi erken dönemlerden itibaren önemli addedildiği ve yer yer farklı değerlendirmelerin konusu olduğu için kaynaklarda bununla ilgili oldukça fazla şey söylenmiş hatta bir literatür oluşturulmuştur. Çalışmamızda biz resmu'l-mushaf'ın mefkûd ve mevcut kaynak literatürü kısmını inceleyeceğimiz için resmu'l-mushaf'a ittibâ konusundaki görüşlere ve bu görüşlerin teferruatına girmek yerine konumuzla ilişkisi bağlamında sadece ana hatlarıyla özetlemekle yetineceğiz. Resmu'l-mushaf'a ittibânın gerekliliği ile ilgili olarak İslâm âlimleri farklı görüşler beyan etmektedir. Resmu'l-mushaf'ı tetkik ederek onunla meşgul olan cumhur ulemâ, ona uymanın vacip olduğu hususunda ittifak üzeredir. Ancak son dönem bazı ilim adamları tarafından da aktarılan bazı görüşlere göre resmu'l-mushaf'ın tevkiîliliği hususunda farklı görüşler beyan edilmektedir: Bu görüşler için

min hirzi'l-emânî fi'l-kirâati's-seb', thk. İbrâhim Atuh 'Avaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 71; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'-beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate 'aşer*, thk. Şa'ban Muhammed İsmâil (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1428/2007), 1/365; Hâmid b. el-Hâc Abdu'l-Fettâh el-Pâluvî, *Zübdetu'l-'irfân fi vucûhi'l-Kur'an*, nşr. Halil İbrahim Üren (Konya: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2023), 13.

⁵³ el-Bakara 2/245.

⁵⁴ el-A'râf 7/69.

⁵⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 112.

⁵⁶ el-Bakara 2/9.

⁵⁷ Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-şâtubiyye fi'l-kirâati's-seb'* (Cidde: Mektebetu's-Sevâdi, 1420/1999), 199.

⁵⁸ Yûnus 10/22.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/282; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Halil b. Ebû Bekir el-Kabâkîbî, *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz fi'l-kirâati'l-erbe'a 'aşere*, thk. Ahmed Halid Şükrî (Umman: Dâru Ammâr, 1424/2003), 435; Bennâ, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 2/107.

⁶⁰ Hamed, *el-Müyyesser*, 270.

⁶¹ Dâni, *et-Teyisîr*, 77; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222.

Zürkânî şöyle söylemektedir: “Resmu'l-mushaf tevkîfî midir? Resmu'l-mushaf konusunda âlimler üç görüş etrafında birleşmektedirler. Bu görüşlerden birincisi, resmu'l-mushaf'a uymanın vacip olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. İkincisi, imlânın dini bir emir olmadığını söyleyenlerin, üçüncüsü ise ümmetin içinde ona uyması gereken bir grubun olmasının yeterli olduğu görüşünde olanların ifadeleridir.”⁶²

Resmu'l-mushaf'a ittibâ konusunda yukarıda ifade edilen ittibâ ve tevkîflik şeklindeki iki durumun öz itibariyle birbirinden ayrıştırılmadan değerlendirilmesi gerekir. Nitekim ittibâ ve tevkîflik birbirinden ayrı şeyler gibi gözükse de birbirinden farklı değildir. Burada resmu'l-mushaf'a ittibâ derken aslında kastedilen şey resmu'l-mushaf diye tabir olunan resm-i Osmânî'ye uymanın vacip olduğudur.⁶³ Mütেকaddimûn, müteahhirûn ve muâsır ulemâdan resmu'l-mushaf'a ittibâ ve bu resmin muhafaza edilmesi hususunda farklı düşünen ve değerlendirenler olsa da cumhur ulemânın itiyadı ittibânın gerekliliği üzerine gerçekleşmiştir. Resmu'l-mushaf'ın tevkîfî oluşuyla ilgili mütেকaddim ulemâ eserlerinde bir bahis açmamıştır. Bu daha çok müteahhir ve muasır ulemâ tarafından dile getirilmiş bir meseledir. Mütেকaddim ulemâ resmu'l-mushaf'ın tevkîfî oluşu meselesini resmu'l-mushaf'a uymanın vacip olmasına hamlederek anlamışlardır. Nitekim resm-i Osmânî'nin muhafazasının vacip olduğunu söyleyenler mushaf imlâsının korunmuşluğunu kastetmemişlerdir.⁶⁴

Bâkîllânî (öl. 403/1013) resmu'l-mushaf'a ittibâ hususunda şöyle söylemektedir: Allah Kur'an'ı hıfzeden kurrâya Kur'an'ı okumaları ve onu belirli bir metot üzere eda etmelerini vacip kılmıştır. Kur'an'ı yazan kâtiplerin her biri Kur'an'ı yazı olarak bizzat birbirinin aynıyla ahzetmediler. Aksine sünnet, Kur'an'ı yazan kâtibin uygun gördüğü herhangi bir kolay yazı biçimiyle de mushafın yazılabileceğinin cevazına delalet etmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), evvelemirde Kur'an'ın yazıya geçirilmek suretiyle kaybolmamasını emrediyor, onun belirli bir hat ve yazı üzere ahzedilmesini emretmiyordu. Dolayısıyla onları böyle bir şeyden sorumlu tutmuyor, Kur'an'ın tek bir harf üzere hıfzedilmesini emretmiyordu.⁶⁵

Bazı araştırmacılar mushaf-ı Osmânî hattının ıstîlâhî olduğunu söylemektedir. Mesela Muhammed Tahir el-Kürdî, yazının tevkîfî oluşunu savunan çok sayıda delil getirmiştir.⁶⁶ Bu görüş, meseleyle ilgili dile getirilen görüşler içerisinde en tercih edilen görüştür. Ayrıca mushaf yazısında resm-i Osmânî'ye ittibânın gerekli olduğu sözüyle birlikte düşünüldüğü zaman bir tearuz meydana getirmemektedir.

Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî (öl. 440/1048), resmu'l-mushaf'a ittibânın hükmüne dair şöyle söylemektedir: “Emsâra gönderilen mushaflar üzerinde ümmetin icmâsı gerçekleşince kıraatin onlara muvafakat etmesi söz konusu oldu. Böylece mushaf hattına muhalefet etmesinin caiz olmaması şartı getirildi. Mushaf'ın sabit olan hattı birçok yönlerden imlâya uymadığı için, mushafların resm-i mushaf imlâsına uygun olarak yazılması özel bilgi gerektiriyordu. Mesela birçok yerde söz konusu olan vakf işaretlerinde kurrâ ulemâdan her birinin kendi gö-

⁶² Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 1/310-316.

⁶³ Subhi es-Salih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1977), 278.

⁶⁴ Hamed, *el-Müeyesser*, 46-47.

⁶⁵ Ebû Bekir b. Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Isâm el-Kudât (Ummân: Dâru'l-Feth li'n-Neşr, 1422/2001), 2/547-548.

⁶⁶ Hamed, *el-Müeyesser*, 49

rüş ve ahkâmını uygulayabilmek için bazı bilgilere vakıf olma ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç, diğer Kur'an ilimlerine duyulan ihtiyaç benzeridir. Hatta belki de daha önemli bir konumda ve talim edilmesinin gerekliliği daha şümüllüdür. Zira resm-i mushaf'a dair bu hususları bilmeden bir kısım kurrânın kıraat ihtilaflarını bilmek mümkün olmadığı gibi, imam mushaf'a hat ve seviye bakımından muhalif bir mushaf yazdırmak da caiz olmaz."⁶⁷

Resmu'l-mushaf'a ittibâ konusunda İmam Mâlik'e "Mushaf farklı yazım şekillerine göre yazılabilir mi?" diye sorulunca o da "Hayır, ancak ilk yazıldığı şekliyle yazılabilir." şeklinde cevap vermiştir. *el-Mukni*'de bunu aktaran Dâni, "Bu söze ümmetin ulemâsından hiçbir itiraz olmamıştır." ifadesiyle ittibâ noktasında kendi kanaatini ortaya koymuştur.⁶⁸ Yine resmu'l-mushaf'a ittibâ konusunda Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) "Vâv, yâ, elif ya da başka bir harfte Osman mushafının hattına muhalefet haramdır."⁶⁹, Beyhakî (öl. 458/1066) ise "Her kim bir mushaf yazarsa mushafların yazıldığı resmu'l-mushaf imlâsını koruması, ona muhalefet etmemesi, onun imlâsına ait herhangi bir hususu değiştirmemesi gerekir. Zira imam mushafın imlâsını yazanlar bizden daha âlim, kalp ve lisan olarak bizden daha doğru ve emanete riayet hususunda bizden daha güvenilir idiler. Onların hatalı olduklarına dair kendimizde bir zan meydana getirip bunu bir gereklilik olarak görmemeliyiz."⁷⁰ ifadeleriyle görüşlerini belirtmişlerdir.

Resmu'l-mushaf'a ittibânın gerekli olduğunu savunan el-Enderâbî (öl. 470/1077), konuyla ilgili şunları söylemektedir: "İmla hususunda mushafa uymak vaciptir. Her kim imlâsıyla ilgili bir hususta kuşkuya düşecek ya da karşı çıkacak olursa mushafın tilavetinde kuşkuya düşüp karşı çıkmış gibi olur. Zira Kur'an yazıldığı bu imla üzere tilavet olunmaktadır."⁷¹ Resmu'l-mushaf konusu sahabeden emsâra gönderilen mushafları yazan kâtiplerin ortaya koyduğu her halükârda kendisine tabi olunan bir gelenek haline gelmiştir. Bunun muhafaza edilmesi ve buna sıkı sıkıya tutunulması gerekmektedir.⁷² Bâkılânî'den nakledilen resmu'l-mushaf'a uymanın vacip olmadığı ile ilgili görüş, meydana gelmiş olan ümmetin icmama bir engel teşkil etmemektedir. Zira bu icma Kur'an metnini tağyir ve tebdilden korumaya yönelik ümmetin oluşturduğu bir hassasiyettir. Aynı hassas tutum sahih kıraatlerin korunması ve sakiminden ayrılmasında da gösterilmektedir.⁷³

Konuyu kısaca ifade edecek olursak; resmu'l-mushaf'a ittibânın gerekli olup olmadığı hususunda âlimlerin görüşlerinin üç grupta şekillendiğini söyleyebiliriz: Bunlar içerisinde

⁶⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî, *Hicâ'ü mesâhifi'l-emsâr*, thk. Hâtim b. Salih ed-Dâmin (Suudi Arabistan: el-Cevziyye, 1430/2009), 34.

⁶⁸ Dâni, *el-Mukni*, 9-10; a.mlf., *el-Muhkem fi nakdi'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasan (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1997), 11.

⁶⁹ Abdullah Muhammed İbn Müflih, *el-Âdâbu's-şer'iyye*, thk. Şuayb el-Arnaût - Ömer el-Kayyâm (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1419/1999), 2/273; Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru't-Turâs, 1404/1984), 1/379; Süyûtî, *el-İtkân*, 744.

⁷⁰ Ebü Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhaki, *el-Câmi' li şuabil-îmân*, thk. Abdu'l-Ali Abdülhamîd Hâmid-Muhtâr Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003), 4/219; Süyûtî, *el-İtkân*, 744.

⁷¹ Munâ Adnân Ganî, *el-İzâh fi'l-kirâât dirâse ve tahkik* (Selahaddin: Tikrit Üniversitesi, Kız Eğitim Yüksekokulu Konseyi, Doktora Tezi, 1423/2002), 155.

⁷² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: et-Tünisiyye linneşr, 1984), 1/206-207, 8/10, 10/201, 18/328, 30/316.

⁷³ Hamed, *el-Müeyesser*, 51.

birinci grupta olanlar; İmam Mâlik (öl. 179/795), Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Zürcânî, Abdülaziz Debbağ gibi resmu'l-mushaf'a uymanın vacip olduğunu söyleyenlerdir. İkinci grupta olanlar; Bâkîllânî ve İbn Haldûn (öl. 808/1405) gibi imlanın dini bir emir olmadığını, tevkîfilikle bir ilgisinin bulunmadığını söyleyenlerdir. Üçüncü gruptakiler ise her iki görüşü uzlaştıran İzzeddin b. Abdüsselam (öl. 660/1262) ve Zerkeşî (öl. 794/1392) gibi ümmetin içinde ona uyması gereken bir grubun olmasının yeterli olduğu görüşündeki alimlerdir. Ümmetin içinde ona uyması gereken bir grubun bulunmasının yeterli olduğu görüşünde olan âlimler meseleye kifaye cinsinden yaklaşmışlar ve ümmetin içinde herkesin bu meseleleri bilmesinin gerekli olmadığı, zayi olmaması için ümmetin içinde sadece bir kısım kimselerin bu ilimle mücehhez olmasını yeterli görmüşlerdir. Bu yaklaşım aslında önceki iki yaklaşımın mutedil, orta yolu bulmaya çalışan bir açıklamasından başka bir şey değildir. Bütün bu görüşlere ilave olarak Muhammed Mustafa Merâğî'nin (1881-1945) görüşünden de bahsetmek gerekir. Merâğî, bu görüşler içerisinde mushaf kaidelerinin tevkîfi olmayıp istilâhî olduğu görüşünü tercih etmekle birlikte şöyle ifade etmektedir: "Zamanın şartlarına göre mushaf yazılması caizdir hatta buna çok şiddetle ihtiyaç vardır. Bu sebeple resm-i mushaf kaidelerine göre değil hâdis hatta göre mushaf yazılmalıdır."⁷⁴ Netice itibariyle Kur'an ilimleriyle meşgul olan âlimler genel kabule göre mushaf yazımında resm-i Osmânî'ye ittibâyı gerekli görmüşler ve fakihler de bu yönde fetva vermişlerdir. Ayrıca kıraatin resm-i mushaf'a muvafık olması, kabulünün ve sıhhatinin şartları arasında yer almıştır. Bütün bunlar resmu'l-mushaf müellifleri tarafından da dile getirilmiştir.

1.3. Resmu'l-Mushaf ile İlgili Araştırmaların Faydaları

Konu ile ilgili kaynaklarda kıraat ve tecvid âlimleri tarafından resmu'l-mushaf'a ittibânın ve resmu'l-mushaf ile ilgili araştırmaların önemi, faydası ve hikmetleri sadedinde birçok yorum ve açıklama bulunmaktadır. Bunlar içerisinde makul sayılabilecek gerekçelendirmeler bulunduğu gibi derin düşünmeyi ve incelemeyi gerektiren tespit ve açıklamalar da yer almaktadır. Resmu'l-mushaf konusunda şu ana kadar yapılması gereken her şey yapılmış, söylenmesi gereken her şey de söylenmiştir gibi bir teslimiyetçilik yerine konunun değişik yönlerden tekrar ele alınıp incelenmesi böylece bazı itham ve şüphelere cevaplar üretilebilmesi gerekmektedir. Bu noktada resmu'l-mushaf'a ittibâ ve resmu'l-mushaf araştırmalarının faydaları ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

1. Resmu'l-mushaf'a ittibâ sonraki dönemlerde yazılmış/çoğaltılmış mushafı, saha-be tarafından yazılmış olan imam mushaf'a muhalif düşmekten koruyan bir unsurdur. Bu durum, resmu'l-mushaf'a ittibâ açısından zirve bir noktayı temsil ve ifade etmektedir.

2. Resmu'l-mushaf'a uymakla İmam mushaf'a ittibâ açısından yakîn hâsıl edilmiş olmaktadır. Zira Kur'an'ı okuyan kârî böylece yakînen bilir ki okuduğu Kur'an Allah tarafından Cibril vasıtasıyla Hz. Peygamber'e inzal edilen ve kendisine önünden ya da arkasından hiçbir bozukluk ve eksikliğin ilişmediği Kur'an'ın ta kendisidir.⁷⁵

⁷⁴ Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî* (Beirut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 1/13. Ayrıca bk. Fatih Cankurt, "Tefsir Mukaddimelerinde Mushaf Tarihi Olgusu", *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 1326.

⁷⁵ Gavsânî, *el-Mufassal*, 296.

3. Resmu'l-mushaf'a uymak, mütevâtir ve sahih kıraati, şaz olandan ayırmaya yardım etmektedir. Çünkü kıraatin resmu'l-mushaf'a uygunluğu sahih kıraatin üç şartından biridir. Ayrıca harekesiz ve noktasız yazının içerisinde mütevâtir ve sahih kıraatlerin okunabilme ihtimalini gerçekleştirmeye yardımcı olur. Resmu'l-mushaf'a muttasıl senetle ahzedilip alınan mütevâtir kıraatin en kuvvetli delillerinden biri olarak da itibar edilmektedir.⁷⁶

4. Resmu'l-mushaf'a yönelik araştırmalar Arap yazısının gelişmesiyle ilgili merhalelerden birini temsil ettiği için yazının tarihine yönelik önemli bilgiler vermektedir.⁷⁷

5. Resmu'l-mushaf, Arap yazısında noktalama ve harekelemenin gelişimiyle ilgili olan zapt ilmiyle ilgili hususları da içeren bir alandır. Zaten dil açısından zapt ilmiyle doğrudan ilişkili olan harekeleme ve noktalama işlemlerinin gelişim sürecini resmu'l-mushaf'tan ayrı düşünmek mümkün değildir.⁷⁸

6. Kur'an'ın Hz. Peygamber'e senet yoluyla ulaşmasını sağlamaktadır. Zira Hz. Peygamber'e senet yoluyla ulaşmayan kıraatleri özellikle namaz tilaveti için okumak caiz görülmemektedir. Bir kıraatin mütevâtir ve sahih vasfını kazanabilmesi için senet yoluyla Hz. Peygamber'e mutlaka ulaşması gerekmektedir. Resmu'l-mushaf'ın fonksiyonu tam da burada devreye girmektedir. Nitekim birçok Kur'an lafzının özel bir yazılışı bulunduğu için Hz. Peygamber'e senet yoluyla ulaşmayan kıraatler ayıklanmış, sahih olan kıraatler ise resmu'l-mushaf'ta bir araya getirilmiştir.⁷⁹

7. Resmu'l-mushaf harekelerin asıllarını göstermede yardımcı olmaktadır. Mesela (و) (ي) ile zamme harekenin ise vâv (و) ile gösterilmesi harekelerin asıllarının gösterilmesi açısından önemlidir.⁸² Bazen de harflerin asıllarını göstermede yardımcı olmaktadır. Mesela Kur'an'da geçen "الصلاة", "الزكاة", "الحياة" ve "الربا" kelimelerinin asılları "الصلوة", "الزكوة", "الحياة" ve "الربوا" şeklinde vâv (و) ile yazılır. İşte resmu'l-mushaf sayesinde bu kelimelerin asılları müşahade edilebilmektedir.⁸³

8. Bazı fasih lugatlara delalette yardımcı olmaktadır. Mesela Hûd sûresi 105. ayetteki (يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ) ifadesinde geçen, meczûm olmayan mu'tel muzari fiil olan "يَأْتِي" kelimesinin Huzeyl lugatına göre sonundaki illet harfinin hafzedilerek "يَأْت" şeklinde yazılması bu duruma örnek olarak verilebilir.⁸⁴

9. Resmu'l-mushaf'a ittibânın gizli ve ince manalara delalet eden yönleri bulunmaktadır. Kur'an kelimelerinin resmu'l-mushaf'ta yazılışındaki incelikli manalara işaret babında

⁷⁶ Gavsânî, *el-Mufasssal*, 297.

⁷⁷ Gavsânî, *el-Mufasssal*, 298.

⁷⁸ Gavsânî, *el-Mufasssal*, 299.

⁷⁹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce fi 'ilel'i-kıraâti's-seb'a*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 1/69.

⁸⁰ en-Nahl 16/90.

⁸¹ el-A'râf 7/145.

⁸² Fârisî, *el-Hucce*, 1/69.

⁸³ Fârisî, *el-Hucce*, 1/69.

⁸⁴ Fârisî, *el-Hucce*, 1/69.

örnek olarak (وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ) ⁸⁵ ayetinde geçen “بِأَيِّدٍ” kelimesindeki ziyade yâ’yı (ي) verebiliriz. Burada “kelimenin harf sayısı arttıkça mana da artar” kuralı gereğince ziyade olan yâ (ي) harfi manayı kuvvetlendirmekte, ifadedeki harf fazlalığı yaratıcının gücüne, kudretine, azametine işaret etmekte, bu vesileyle de mana pekiştirmektedir. (وَجَائِيءٌ بِالنَّبِيِّينَ) ⁸⁶ ile (وَجَائِيءٌ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ) ⁸⁷ ayetlerinde de benzer bir durum bulunmaktadır. ⁸⁸

10. İhtimal dâhilindeki bazı manaların gizli kalmayarak açığa çıkarılmasını sağlamak-tadır. Mesela resmu'l-mushaf'a göre “أَمْ” kelimesi en-Nisâ 109. ayette (أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا) şeklinde yazılırken el-Mülk 22. ayette ise (أَمْ مَنْ يَمْتَشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) şeklinde yazılmaktadır. Buradaki incelik ise birincide geçen “أَمْ” munkatîa olarak “بَلْ” manasına tekabül ederken, ikincisindeki “أَمْ”in ise muttasıla olarak öncesi ve sonrasının hükümde birbirine müsavi olduğuna delalet etmesi buna örnek verilebilir. ⁸⁹

11. Kur'an araştırmacılarının önündeki araştırma alanını genişleterek yeni çalışmalara alan açtığı gibi Kur'an yazısı hususunda ümmetin birliğine katkıda bulunması da bu kapsamda değerlendirilebilir. ⁹⁰

2. Resmu'l-Mushaf Konusunda İlk Müellifler

Resmu'l-mushaf ilminin meşhur, öncü âlimleri hicrî 2. yüzyılda yaşamıştır. Resmu'l-mushaf konusunda yazılmış pek çok eser bulunmaktadır. ⁹¹ Biz bu başlıkta bu alandaki ilk eserleri tanıtmak istiyoruz. Neredeyse tamamı günümüze ulaşmamış olan bu eserlerin varlığını, bu eserlerden yapılan alıntılar sayesinde öğreniyoruz. Özellikle İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist'i*, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) *Fedâilu'l-Kur'an*'ı, Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (öl. 316/929) *Kitâbu'l-mesâhif*'i ve Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhif-i ehli'l-emsâr* adlı eserler, mezkûr kayıp müellifattan birçok alıntı yaparak adeta geçmişe projeksiyon tutup günümüze ulaşmayan bu eserleri bize yansıtmaktadırlar. ⁹² Resmu'l-mushaf konusunda ilk çalışmaları yapanları, kurrâ imamlar, onların ravileri ya da onların muasırları içerisinde görüyoruz. Bunlar içerisinde özellikle öne çıkanları şöyle zikredilebilir:

2.1. Abdullah b. Âmir

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî'dir (öl. 118/736). Yaygın olarak bilinen adıyla İbn Âmir olarak şöhret bulan Abdullah b. Âmir el-Yahsubî, tâbiîn neslinden olup

⁸⁵ ez-Zâriyât 51/47.

⁸⁶ ez-Zümer 39/69.

⁸⁷ el-Fecr 89/23.

⁸⁸ Fârisî, *el-Hucce*, 1/70.

⁸⁹ Recep Kırıcı, “Arap Dilindeki (أَمْ) ve (وَأَمْ) Edatları ile İlgili Bir İnceleme”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 594.

⁹⁰ Gavsânî, *el-Mufassal*, 299. Ayrıca bk. Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 332.

⁹¹ bk. Lebîb, *ed-Dürre*, 30-46.

⁹² Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist libni'n-Nedîm*, thk. İbrâhim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997); Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'an*, thk. Ahmed b. Abdi'l-Vâhid el-Hayyâtî (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994); Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, thk. Ebû Usâme Selîm b. İdu'l-Hilâlî (Kuveyt: Müessesetü Gûrâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006); Dâni, *el-Mukni'*.

yedi kıraat imamından biri ve Şâm ehlinin kurrâ imamıdır. İbnü'n-Nedîm, İbn Âmir'in resmu'l-mushaf ile ilgili iki tane kitabının bulunduğu bahsetmektedir. Bunlar *İhtilâfî mesâhifi ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-'Irâk* ile *Kitâb fî maktû'î'l-Kur'âni ve mevsûlih* isimli eserlerdir.⁹³ Ayrıca Dâni, *el-Mukni'* adlı eserinde resmu'l-mushaf ile ilgili İbn Âmir'den birçok nakillerde bulunmaktadır.⁹⁴

2.2. el-Cahderî

Âsım b. el-Accâc b. Ebi's-Sabbâh el-Cahderî'dir (öl. 128/746). İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetu'n-nihâye*'de bildirdiğine göre el-Cahderî kıraati, Nasr b. Âsım el-Leysî (öl. 89/708), Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî (öl. 89/708) ve Hasan-ı Basrî'den (öl. 110/728) ahzetmiştir. Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver (öl. 170/786), Îsâ b. Ömer es-Sekafî (öl. 149/766), el-Muallâ b. Îsâ el-Verrâk el-Basrî gibi kimselerin de kendisinden kıraat aldıklarını aktarmıştır.⁹⁵

Dâni, *el-Mukni'* isimli eserinde resmu'l-mushaf konusunda Âsım el-Cahderî'den on yedi rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlerin yedisi öğrencisi Harun b. Musa, altısı el-Muallâ b. Îsâ el-Verrâk el-Basrî ve dördü de diğer talebeleri kanalıyla gelmektedir. Dâni, *(سَيَقُولُونَ لِلَّهِ)*⁹⁶ ayetinde lafzatullah'ın elif'inin ziyadesiyle ilgili imlâdan bahsettiği rivayetlerden birinde, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan aktararak, Âsım el-Cahderî'nin *el-Îmâm*'da böyle yazıldığını ifade ettiğini naklederek bunun Hz. Osman tarafından emsâra gönderilen *Medine* veya *Kûfe Mushaf'*ı hatta belki de *Şam Mushaf'*ı olabileceğini söylemektedir.⁹⁷ Gânim Kaddûrî el-Hamed ise Dâni'nin kastettiği mushaf'ın Âsım el-Cahderî'nin beldesi olan Basra'ya Hz. Osman tarafından gönderilen mushaf olabileceği üzerinde durmaktadır.⁹⁸ Kaynaklarımızda yer alan bu nakiller, Âsım el-Cahderî'nin resmu'l-mushaf konusunda ilk çalışmaları yapanlardan birisi olduğunu göstermektedir.⁹⁹

2.3. Hamza b. Habîb

Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (öl. 156/773), Kûfe kâriflerindedir. Kûfe'de Âsım b. Ebi'n-Necûd (öl. 127/745) ve Süleymân b. Mihrân el-A'meş'ten (öl. 147/765) sonra Kûfe imamı olmuştur.¹⁰⁰ Bizzat kendi ifadesiyle “Mushaf'ı incelemek amacıyla onunla o kadar çok meşgul oldum ve ona o kadar çok baktım ki gözlerimin ferinin zayıflayıp kaybolmasından korktum”¹⁰¹ şeklindeki söylemi, bu husustaki gayret ve çalışkanlığını ortaya koymaktadır. Hamza b. Habîb'in resmu'l-mushaf alanında yazmış oldu-

⁹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 54-55.

⁹⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 18-102-110. Ayrıca bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “İbn Âmir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 19/308-310.

⁹⁵ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye fî tabakâtu'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/317.

⁹⁶ Bu ifade, el-Mü'minûn 23/85-87-89. ayetlerde üç defa geçmektedir.

⁹⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 15.

⁹⁸ Hamed, *el-Müeyesser*, 70.

⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, Cahderî'nin resm-i mushaf konusundaki düşüncelerini aktarırken talebeleri tarafından yazıya geçirilmiş bir kitabından bahseder. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 56.

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed ez-Zehabî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 1/250; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût - Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1982), 7/90.

¹⁰¹ Zehabî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 253; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târih* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/217.

ğu eserin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Dâni', *el-Mukni'* adlı eserinde resmu'l-mushaf konusunda Hamza b. Habib'den bazı aktarımlarda bulunmaktadır. Bu aktarımlar *Maktû'î'l-Kur'âni ve mevsûlih* adlı eserden yapılmış olabilir. Ancak böyle bir eserin günümüze ulaşmadığı da bilinmektedir.¹⁰²

2.4. Nâfi' b. Abdurrahman

Nâfi' b. Abdurrahmân b. Ebî Nuaym Ebû Ruveyym el-Medenî'dir (öl. 169/785). Kıraat-i seb'â imamlarından biri olan Nâfi', Medine imamıdır.¹⁰³ Nâfi'nin resmu'l-mushaf konusunda günümüze ulaşan bir eseri yoktur.¹⁰⁴ Ancak Dâni'nin, resmu'l-mushaf konusunda imam Nâfi'nin eserinden birçok aktarımlarda bulunması, böyle bir eserin varlığına işaret edebilir. Dâni, *el-Mukni'de* özellikle "mâ huzifet minhu'l-elifü ihtisâran" isimli başlıkta İmam Nâfi'den talebesi Kâlûn aracılığıyla 125'ten fazla konuda nakilde bulunmaktadır.¹⁰⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh'ın (öl. 496/1103) *Muhtasaru't-tebyîn li hicâi's-sünne* isimli eserinde aktardığına göre; Gâzî b. Kays el-Endelûsî (öl. 199/815) eseri *Hicâu's-sünne*'de resmu'l-mushaf ile ilgili Nâfi'nin mezkûr eserinden birçok konuda aktarımda bulunmaktadır.¹⁰⁶ Bütün bu bilgiler bize böyle bir eserin var olduğunu ancak günümüze ulaşmadığını göstermektedir.

2.5. el-Kisâi

Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfi'dir (öl. 189/805). Yedi kıraat imamından biri olup ayrıca nahiv âlimidir. Kûfeliler Hamza'dan sonra Kisâi'nin kıraatini benimsemişlerdir.¹⁰⁷ İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist* adlı eserinde, Kisâi'nin resmu'l-mushaf konusunda *İhtilâfu mesâhifi ehli'l-Medine ve ehli'l-Kûfe ve ehli'l-Basra*¹⁰⁸ ve *Maktû'u'l-Kur'ân ve mevsûluh*¹⁰⁹ adlı iki eserinin olduğundan bahsetmektedir. İbn Ebî Dâvûd (öl. 316/929) *Kitâbu'l-mesâhif* adlı eserinde resmu'l-mushaf konusunda Kisâi'nin *İhtilâfu mesâhifi ehli'l-Medine ve ehli'l-Kûfe ve ehli'l-Basra* adlı eserinden birçok alıntıda bulunmaktadır.¹¹⁰ Yine Dâni de *el-Mukni'* adlı eserinde mezkûr eserden resmu'l-mushaf'a dair birçok konuda alıntıda bulunmaktadır.¹¹¹ Bütün bunlar onun resmu'l-mushaf'a dair eserinin olduğuna ancak günümüze ulaşamadığına işaret etmektedir.

Buraya kadar bilgi verdiğimiz bu müellifler hicri ikinci asır itibariyle yaşamış ve resmu'l-mushaf konusunda eserler vermiş ancak eserleri günümüze ulaşamayıp, daha sonraki dönem eserlerinde yapılan atıflar sayesinde eserlerinden haberdar olduğumuz müelliflerdir.

¹⁰² Dâni, *el-Mukni'*, 68-70-73; Hamed, *el-Müeyesser*, 67.

¹⁰³ İbnü'l-Cezeri, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/288-291.

¹⁰⁴ Hamed, *el-Müeyesser*, 68.

¹⁰⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 10-14.

¹⁰⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn li hicâi't-tenzil*, thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl (Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 2002), 2/269-271.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezeri, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/474-478; Tayyar Altıkulaç, "Kisâi, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 26/69-70.

¹⁰⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 54.

¹⁰⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 55.

¹¹⁰ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-mesâhif*, 253-259, 278.

¹¹¹ Bkz. Dâni, *el-Mukni'*, 21, 73, 107.

Bu müellifler, beldelerindeki mushafı incelemişler ve kelimelerin yazılışlarıyla ilgili bilgiler vermişlerdir. Benzer çalışmalar ortaya koyan daha az meşhur başka müellifler de bulunmakla birlikte¹¹² daha çok tabîin ve tebeu't-tâbiîn dönemine ait bu müellifler, Osman mushafalarında kelimelerin yazılışlarıyla ilgili özelliklerin sonraki nesillere aktarılmasında oldukça önemli roller üstlenmiş, vazifeler îfâ etmişlerdir.

3. Resmu'l-Mushaf'a Dair Geniş Kapsamlı Eserler

Resmu'l-mushaf alanında, konuları daha sistemli ele alan içerik bakımından daha kapsamlı eserler de bulunmaktadır. Nitekim bunlar, önceki başlıkta ele alınan ilk müelliflerin tedvin ettiği veya öğrencilerinin naklettiği rivayetleri ve metinleri ihtiva eden eserlerdir. Bu eserler ekseriyetle hicrî 3. ve 4. asırlarda yazılmış olup bunlardan hicrî 3. asırda yazılanlar günümüze ulaşmamıştır. Resmu'l-mushaf alanında yazılan söz konusu bu eserleri “Kapsamlı Mefkûd Eserler” ve “Kapsamlı Mevcut Eserler” olmak üzere iki ana başlıkta incelemek daha uygundur. Zira bu alanda günümüze ulaşanları olduğu gibi ulaşamayanları da bulunmaktadır.

3.1. Resmu'l-Mushaf'a Dair Geniş Kapsamlı Mefkûd Eserler

Bu başlıkta, resmu'l-mushaf ilmi alanında yazılmış olan kapsamlı eserlerden günümüze ulaşmayan eserlerin müellifleri hakkında bilgi verilmektedir.

3.1.1. Hicâu's-Sünne

Gâzî b. Kays Ebû Muhammed el-Endelûsî'nin (öl. 169/785) eseridir. Gâzî b. Kays Kurtubalı bir âlimdir. İlim öğrenmek ve haccetmek için doğuya seyahatlerde bulunmuştur. Kıraati sema ve arz yoluyla imam Nâfi'den almıştır. *Muvatta*'yı Mâlik b. Enes'ten tahsil etmiş ve Nâfi' mushafıyla elindeki mushafı on üç kere karşılaştırmalı olarak tashih etmiştir.¹¹³ Böylece kaynaklarda Nâfi kıraatini ve imam Mâlik'in *Muvatta*'sını Endülüs'e getiren ilk kişi olarak kabul görmüş ve 199 yılında vefat etmiştir.¹¹⁴

Dânî ve Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, Gâzî b. Kays'ın kayıp olan bu kitabını *Hicâu's-sünne* olarak isimlendirmişler ve birçok nakilde bulunmuşlardır.¹¹⁵ Bu nakillerden şöyle örnekler verebiliriz: Dâni, *el-Mukni'de*, elif'in hazfedilmesi bahsinde Gâzî b. Kays'ın, eseri *hicâu's-sünne*'de “هَارُوتَ”, “مَارُوتَ” ve “قَارُونَ” kelimelerini “هَرُوتَ”, “مَرُوتَ” ve “قَرُونَ” şeklinde elif (ل) harfi olmadan naklettiğini zikretmektedir.¹¹⁶ Resmu'l-mushaf konusunda yine *hicâu's-sünne*'den alıntı yapan Dâni *el-Mukni'de*, yâ (ى) harfinin isbât ile yazılması bahsinde zikredilen eserden “وَلِقَاءِ الْأَجْرَةِ”¹¹⁷ ve “لِقَاءِ رَبِّهِمْ”¹¹⁸ lafızlarını alıntı yapmıştır.¹¹⁹ Ebû Dâvud Süleyman b. Necâh (öl. 496/1103) ise *Muhtasaru't-tebyîn*'de, Gâzî b. Kays'ın eseri *hicâu's-sünne*'de “الْكَلِمَةُ” lafzının -A'râf sûresi 137. âyet hariç- “الْكَلِمَةُ” şeklinde he (ه) harfi ile nakletti-

¹¹² Bkz. Hamed, *el-Müeyesser*, 70.

¹¹³ Farklı değerlendirmeler için bk. Abdulhalim Başal, *Endülüs'te Kıraat İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 32-33.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/322; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye*, 2/3; Süyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/240; Hamitû, *Kırâatu'l-imâm Nâfi'*, 1/125.

¹¹⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 156; Ebû Dâvud Süleymân b. Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 5/1367; Hamed, *el-Müeyesser*, 75.

¹¹⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 21-22.

¹¹⁷ el-A'râf 7/147.

¹¹⁸ er-Rûm 30/8.

¹¹⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 47.

ğini zikretmektedir.¹²⁰ Süleyman b. Necâh, Gâzî b. Kays'ın eseri *hicâu's-sünne*'de “بِكَلِّ سَجْرٍ”¹²¹ âyetindeki “سَجْرٍ” lafzını elifsiz olarak naklettiğini¹²² yine İsrâ sûresi'nin 110. âyetinde geçen “أَيَّامًا”¹²³ lafzının tüm mushaflarda ayrı olarak yazıldığını belirttiikten sonra Gâzî b. Kays'ın eseri *hicâu's-sünne*'de de bu şekilde yazıldığını zikretmiştir.¹²⁴

3.1.2. *Kitâbu Ebî Ubeyd Kâsım b. Sellâm*

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) eseridir. Kâsım b. Sellâm, İmam Şâfiî'den (öl. 204/820) fıkıh okumuştur. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) ilim halkalarına katılan ve hadis rivayetinde bulunan Kâsım b. Sellâm Kur'an ilimleri ve kıraatle meşgul olurken lügat ve nahiv âlimlerinden de dersler almıştır. Kâsım b. Sellâm, her biri farklı metot ve görüşü benimseyen kırktan fazla âlimden Arap dili ve edebiyatı ve ensâb gibi ilimler de elde etmiştir.¹²⁵

Terâcim türü eserlerde Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a ait resm-i mushaf'a dair bir kiptan bahsedilmemesi önemlidir. Bunun sebebi, resmu'l-mushaf'a dair verdiği bilgileri Kur'an ilimlerine dair yazdığı diğer eserlerinde vermiş olmasından veya resmu'l-mushaf'a dair bir eseri olmasına rağmen bu eserin günümüze ulaşmayıp içinde geçen bazı bölümlerin ve bilgilerin diğer kaynaklarda zikredilmesinden kaynaklanabilir.¹²⁶ Bu sebeple biz burada muhtemel sebebe matuf olarak eserini kayıp eserler içinde zikrettik. Kâsım b. Sellâm'ın resmu'l-mushaf ile ilgili eseri *Kitâbu Ebî Ubeyd Kâsım b. Sellâm*'da Bakara sûresindeki “حَطَّيْتُكُمْ” ve “حَطَّيْتُكُمْ” lafızlarındaki elif (ل) harflerinin hazfedildiğini nakletmiştir. Nitekim Dâni de bu durumu *el-Mukni*'de zikretmektedir.¹²⁷ Dâni yine bunun dışında resmu'l-mushaf ile ilgili pek çok konuda Kâsım b. Sellâm'dan alıntıda bulunmuştur.¹²⁸

3.1.3. *Kitâbu Nusayr b. Yûsuf en-Nahvî*

Nusayr b. Yûsuf en-Nahvî'nin (öl. 240/854) eseridir. Kisâî'nin öğrencilerindendir.¹²⁹ Kıraati ve resmu'l-mushaf ilmini Kisâî'den almıştır. Zehebî, Nusayr b. Yûsuf'u özellikle res-

¹²⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3/568.

¹²¹ Yûnus 10/79.

¹²² Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3/664.

¹²³ el-İsrâ 17/110.

¹²⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3/799.

¹²⁵ Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 10/244-246; Tahir Ayas, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Hadisçiliği (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 16; Mahmut Kafes, “Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Ona Nispet Edilen el-Luğât Elletî Nezele bihâ'l-Kur'ânu'l-Kerîm Adlı Eser”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2015), 128.

¹²⁶ Hamed, *el-Müeyesser*, 77.

¹²⁷ Dâni, *el-Mukni*, 15.

¹²⁸ Zikredilen alıntılar için bk. Dâni, *el-Mukni*, 157.

¹²⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 98; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 6/2750; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/297.

mu'l-mushaf konusunda uzman (hâzık) olarak nitelendirir ve bu alanda bir eserinin olduğunu söylemektedir.¹³⁰

Nusayr b. Yûsuf, Hûd sûresinde yer alan “فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ”¹³¹ lafzındaki “فَالَمْ” kelimesinin nûn (ن) harfinin hazfi ile Kasas sûresinde ise “فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ”¹³² şeklinde nûn (ن) harfinin isbât ile yazıldığını zikretmektedir. Dâni de kitabı *el-Mukni‘de* bu durumu alıntı yapmaktadır.¹³³ Yine Nusayr b. Yûsuf’un resmu'l-mushaf ile ilgili eseri için Dâni, kitabı *el-Mukni‘de* Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh da kitabı *Muhtasaru't-Tebyîn‘de* özellikle mushafın ittifak ve ihtilaf noktalarıyla ilgili çokça alıntılar yapmaktadırlar.¹³⁴

3.1.4. Hicâu'l-Mesâhif

Muhammed b. Îsâ el-İsbahânî'nin (öl. 253/867) eseridir. Muhammed b. Îsâ kıraatte ve nahiv ilminde otorite idi. Kıraat ilminde birçok kitabı olan Muhammed b. Îsâ'nın resmu'l-mushaf ilminde de kayıp bir eseri vardır.¹³⁵

Dâni, kitabı *el-Mukni‘de* elif'in hazfedilmesi bahsinde İsbahânî'nin kitabı *hicâu'l-mesâhif'ten* alıntı yaparak “يَلْقَى أَتَمًا”¹³⁶, “فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ”¹³⁷, “قَوْمٌ طَاعُونَ”¹³⁸ ve “وَلَا كِدَابًا”¹³⁹ lafızlarındaki elifin isbât ile yazıldığını zikretmektedir.¹⁴⁰ Dâni, zikredilen eserden birçok alıntı yapmış¹⁴¹ ve İsbahânî'nin bu eserini *Hicâu'l-mesâhif* olarak isimlendirmiştir.¹⁴²

3.1.5. İhtilâfu'l-Mesâhif

Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) eseridir. Tam adı, Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Yezîd Ebû Hâtim es-Sicistânî'dir. Ebû Hâtim es-Sicistânî, arz yoluyla Ya'kûb el-Hadramî, Sellâm et-Tavîl, Eyyûb b. Mütevekkil gibi âlimlerden kıraat, Kur'an ilimleri, garîb ve nevâdir, Arap dili grameri ve lugatı, hadis, tefsir, fıkıh, şiir ve edebiyat gibi alanlarda dersler almıştır. Ebû Hâtim es-Sicistânî hicrî 255 yılında vefat etmiştir.¹⁴³

Ebû Hâtim es-Sicistânî, Medine ehlinin mushafında Mü'min sûresindeki “إِنَّا لَنَنْصُرُ”¹⁴⁴ lafzının “إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا” şeklinde tek nûn harfiyle yazıldığını zikretmektedir.¹⁴⁵ Ebû Hâtim es-Sicistânî yine resmu'l-mushaf konusu ile ilgili olarak Âl-i İmrân sûresinde geçen “وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ” lafzının “وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ” şeklinde her iki kelimenin de bâ (ب) harfi ile yazıldığını

¹³⁰ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 1/427; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/297.

¹³¹ Hûd 11/14.

¹³² el-Kasas 28/50.

¹³³ Dâni, *el-Mukni'*, 70.

¹³⁴ Zikredilen alıntılar için bk. Dâni, *el-Mukni'*, 160; Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 5/1371.

¹³⁵ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 1/440; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/197.

¹³⁶ el-Furkân 25/68.

¹³⁷ eş-Şûrâ 42/22.

¹³⁸ ez-Zâriyât 51/53; et-Tûr 52/32.

¹³⁹ en-Nebe 78/35.

¹⁴⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 23.

¹⁴¹ Dâni, *el-Mukni'*, 159.

¹⁴² Dâni, *el-Mukni'*, 23.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/289-290. Ayrıca bk. Zülfikar Tüccar, “Sicistânî, Ebû Hâtim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 37/139-141.

¹⁴⁴ el-Mü'min 40/51.

¹⁴⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 99.

zikretmektedir.¹⁴⁶ Dâni *el-Mukni'de, Kitâbu ihtilâfi'l-mesâhif'e* birçok konuda atıfta bulunmuştur.¹⁴⁷

3.1.6. *el-Letâif fi Cem'i Hecâi'l-Mesâhif*

Kıraat ve nahiv âlimi olup İbn Miksem (öl. 354/965) diye meşhur olan Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb el-Attâr el-Bağdâdî'nin eseridir.¹⁴⁸ İdrîs b. Abdülkerîm, Dâvûd b. Süleyman ve Hâtim b. İshak el-Mevsilî'den arz yoluyla kıraat tahsil eden İbn Miksem, Bağdat'ın ileri gelen kurrâsından olup kıraatlerin meşhur, garip ve şazlarını iyi bilen ve Arap dilinde otorite kabul edilen birisidir. İbn Miksem, Kur'an tilâvetinde icmaya aykırı okuyuşları yüzünden eleştirilmiş, mihneye benzer muamelelerle karşılaşmıştır.¹⁴⁹

3.1.7. *'İlmu'l-Mesâhif*

İbn Eşte'nin (öl. 360/971) eseridir. Tam, adı Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Eşte el-İsbahânî'dir. İbn Eşte, Mısır'da yaşamış olup nahiv üstadı ve kıraat âlimidir. Kıraat-i seb'a imamı İbn Mücahid (öl. 324/936), Muhammed b. Ya'kûb el-Muaddel ve Muhammed b. Ahmed el-Hasan el-Kisâi gibi âlimler önemli kıraat hocalarındandır. Halef b. İbrâhim, Ebû't-Tayyib İbn Galbûn (öl. 399/1009) ve Muhammed b. Abdullah el-Müeddib ise İbn Eşte'den kıraat okumuştur. İbn Eşte 360 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁵⁰

el-Mehdevî (öl. 440/1048-49), mushafların hattı konusunda İbn Eşte'nin kitabından alıntılar yapmış¹⁵¹ ancak mezkûr kitabı isimlendirmemiştir.¹⁵² Bu alıntılara örnek olarak “قُلِّ”¹⁵³ lafzındaki “سُبْحَانَ” kelimesi hem elif'in isbâtı üzere hem de elif'in hazfi ile yazılmıştır. İbn Eşte zikredilen lafzın yazımı için eserinde şöyle söylemektedir: “Kitabımda geçtiği üzere, Kur'an'ın tamamında elif ile yazılmasının doğru olduğunu zannediyorum.”¹⁵⁴

Abdulğani el-Lebîb de İbn Eşte'den pek çok alıntı yapmış ve onun mezkûr kitaplarını *'İlmu'l-mesâhif ve el-muhabber* olarak isimlendirmiştir.¹⁵⁵ Yine Dâni de *el-Mukni'de* İbn Eşte'den birçok alıntı yapmıştır.¹⁵⁶ İbn Eşte'nin bu iki eseri günümüze ulaşamamıştır. Biz bu eserleri; kendilerine yapılmış olan atıflarla ve bu eserlerden yapılmış olan alıntılar sayesinde tanıyoruz. Nitekim bu hususta yazılmış olan terâcim ve fihrist kitapları da bize yol göstermektedir.¹⁵⁷

3.1.8. *Hicâu'l-Mesâhif*

¹⁴⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 102.

¹⁴⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 92-99-102-112.

¹⁴⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2503; Burhâneddîn İbrâhim b. Ömer el-Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsid fi şerhi 'akileti'l-etrâbi'l-kasâid*, thk. Muhammed İlyas Muhammed Enver (Umman: el-Müvezzeh Arvika, 1438/2017), 1/35.

¹⁴⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/597-600; a.mlf., *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/519; Tayyar Altıkulaç, “İbn Miksem el-Attâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 20/200-201.

¹⁵⁰ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/617; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/162-163.

¹⁵¹ Mehdevî, *Hicâü mesâhif*, 38-73.

¹⁵² Mehdevî, *Hicâü mesâhif*, 105.

¹⁵³ el-İsrâ 17/93.

¹⁵⁴ Mehdevî, *Hicâü mesâhif*, 73.

¹⁵⁵ Lebîb, *ed-Dürre*, 34.

¹⁵⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 19-53-83-90.

¹⁵⁷ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/617.

Ebû Bakir b. Mihrân'ın (öl. 381/992) eseridir. Tam adı, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbü'rî'dir. İbn Mihrân, Nişâbur'da başladığı tahsilini ilerletmek için Bağdat, Dimaşk, Kûfe, Buhara ve Semerkant gibi ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır. İbnü'l-Ahrem, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Bûyân, Hammâd b. Ahmed, Ebû Bekir en-Nakkâş ve Ebû İsa Bekkâr gibi âlimlerden kıraat öğrenmiştir.¹⁵⁸

İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), *en-Neşr*'de İbn Mihrân'ın resmu'l-mushaf konusunda bir eserinin varlığına işaret etmektedir.¹⁵⁹

3.1.9. *es-Sebîlu'l-Me'ârif ilâ Resmî'l-Mesâhif*

Ebû Muhammed Abdullah b. Sehl b. Yûsuf el-Ensârî el-Endelüsî'nin (öl. 480) eseridir. Endülüs'ün kıraat hocasıdır. Ebû Ömer et-Talemnekî (öl. 429/1037), Dâni (öl. 444/1053), Abdulcebbâr et-Tarsûsî, Abdülbâkî b. Fâris gibi âlimlerden kıraat öğrenmiştir. Ebû Muhammed Sehl b. Yûsuf hicrî 480 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁰

Abdulğani el-Lebîb, *Dürretu's-sakîle*'de müellifin resmu'l-mushaf'a dair mezkûr eserinin varlığından bahsetmektedir.¹⁶¹

3.1.10. *el-Letâif fî Resmî'l-Mesâhif*

Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin (öl. 569/1173) eseridir. Tam adı, Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî'dir. Ebü'l-Alâ el-Hemedânî, döneminin önemli hocalarındandır. Kıraat ve hadis alanında ilim tahsil etmek için İsfahan, Bağdat ve Vâsıt gibi önemli ilim merkezlerine seyahatler yapmıştır. Ebü'l-Hasan b. Ahmed b. Hasan el-Haddâd ve Ebû Abdullah b. Muhammed el-Bâri' önemli kıraat hocalarıdır. Ebû Ahmed Abdülvehhab b. Ali b. Sükeyne, Muhammed b. Muhammed b. el-Kiyal, Ebü'l-Hasan Ali b. ed-Dubbâs ve Ömer b. Hüseyin el-Veşâ ise Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin önemli talebelerindendir.¹⁶²

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'de Hemedânî'nin resmu'l-mushaf alanında bir eseri olduğundan bahsedip¹⁶³ mezkûr eserden pek çok alıntı yapmıştır.¹⁶⁴ Bu alıntılara şöyle örnek verebiliriz: Hemedânî, Yûnus sûresinde geçen “تَهْدَى الْعُمَى” lafzındaki yâ (ى) harfinin hafzedilerek “تَهْدَى الْعُمَى” şeklinde yazıldığını zikretmektedir.¹⁶⁵

3.2. Resmu'l-Mushaf'a Dair Geniş Kapsamlı Mevcut Eserler

Resmu'l-mushaf'a dair özellikle hicrî 4. yüzyıl ve sonrasında telif edilen ve günümüze ulaşan pek çok geniş kapsamlı eser bulunmaktadır. Bu eserlerin öne çıkan özelliği Osman mushaflarına bakılarak yazılmış olmalarıdır. Bu başlıkta, resmu'l-mushaf ilmi alanında yazılmış olan kapsamlı eserlerden günümüze ulaşan eserler ve müellifleri hakkında bilgi verilecektir. Konunun detaylı olması sebebiyle özellikle hicrî 4. asır ve sonrasında yazılan eserlerin takdimi ile yetinilecektir. Söz konusu eserlerden meşhur olanları şöyle zikredebiliriz:

¹⁵⁸ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/662-663-664; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/49-50.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/378.

¹⁶¹ Lebîb, *ed-Dürre*, 36.

¹⁶² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/187-188.

¹⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128,138,139,140.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/140.

3.2.1. *Kitâbu'l-Mesâhif*

İbn Ebî Dâvûd'un (öl. 316/929) eseridir. Tam adı, Ebû Bekr Abdullah b. Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî'dir.¹⁶⁶ *Kitâbu'l-mesâhif'in* pek çok farklı basımları mevcuttur.¹⁶⁷ *Kitâbu'l-Mesâhif* beş bölümden (cüz) oluşmaktadır. Birinci bölümde; mushafların yazılması, mushafların hattı, mushafların çoğaltılması hususunda meydana gelen ittifak ve Abdullah b. Mes'ûd'un bu konudaki rızası gibi konular yer almaktadır. İkinci bölümde; sahabe mushaflarındaki farklılıklar, imam nüshadan çoğaltılarak emsâra gönderilen mushaflardaki farklılıklar, Hz. Ömer, Hz. Ali (öl. 40/661), Übey b. Kâ'b (öl. 33/654), Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) ve Abdullah b. Abbâs'ın (öl. 68/687-88) mushaflarındaki farklılıklara dair rivayetler yer almaktadır. Üçüncü bölümde; Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), Abdullah b. Amr (öl. 65/684), Hz. Peygamber'in eşleri Hz. Âişe (öl. 58/678), Hz. Hafsa (öl. 45/665) ve Hz. Ümmü Seleme (öl. 62/681), tâbiînden Ubeyd b. Umeyr, Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), İkrime (105/723), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Esved b. Yezîd (öl. 75/694), Alkame b. Kays (öl. 62/682), Muhammed b. Ebû Mûsâ, Hittân b. Abdullah er-Rekâşî, Sâlih b. Keysân, Talha b. Musarrif ve Süleyman b. Mihrân el-A'meş'in mushaflarındaki farklılıklara dair rivayetler nakledilmektedir. Dördüncü bölümde; ücretle mushaf yazmanın caizliği, Hristiyan bir kimsenin mushaf yazması, mushafların noktalanması, mushafların altınla süslenmesi ve mushafların alınıp satılması gibi konular yer almaktadır. Beşinci bölümde; mushaf'ın miras bırakılması, mushaf satımıyla ilgili rivayetler, abdestsiz olarak mushaf'a dokunmanın caiz olup olmaması, mushaf'ı yere koymanın caizliği ve mushaf yakmanın hükmü gibi konular yer almaktadır.

3.2.2. *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ' fî Kitâbillâh*

İbnü'l-Enbârî'nin (öl. 328/940) eseridir. Tam adı, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî'dir. Başta babası Kâsım b. Muhammed olmak üzere İsmail b. İshâk, Hasan b. Habbâb, Ahmed b. Sehl, Süleyman b. Yahya ed-Dabi, Muhammed b. Yahya el-Mervezî, Ubeydullah b. Abdurrahmân el-Vâkidî, İdris b. Abdülkerim ve Muhammed b. Hârûn et-Temmâr önemli kıraat hocalarındandır. Abdolvâhid b. Ebî Hâşim, Abdullah b. Hüseyin es-Sâmirî ve Darekutnî de İbnü'l-Enbârî'nin önde gelen talebeleridir. İbnü'l-Enbârî 328 yılında Kurban Bayramı günü Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁶⁸ İbnü'l-Enbârî, *îdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ' fî kitâbillâh* adlı eserinde, resmu'l-mushaf'a dair üç konudan bahsetmektedir. Bunlar; hazif, müenneslik tâ'sının yazımı ve fasl-vasıl konularıdır.¹⁶⁹

Dânî *el-Mukni'de*, İbnü'l-Enbârî'nin *îdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ' fî kitâbillâh* adlı eserinden pek çok konuda nakiller yapmaktadır.¹⁷⁰ *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ' fî kitâbillâh*, müellifin imam lakabıyla anılmasını sağlayan eseri olup Muhyiddin Abdurrahman Ramazan tarafından

¹⁶⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 324.

¹⁶⁷ Arthur Jeffery tahkiki 1355/1936 yılında Kahire'de; Muhibbüddîn Abdüssubhân Vâiz tahkiki 1995 yılında Katar ve Beyrut'ta; Muhammed Abduh tahkiki 2002 yılında Kahire'de; Ebû Usâme Selîm b. İdu'l-Hilâlî tahkiki ise 1427/2006 yılında Kuveyt'te basılmıştır.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/203-204.

¹⁶⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan (Dimaşk: Mecmeu'l-luğati'l-Arabiyye, 1971), 1/281.

¹⁷⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 30-68-77.

neşredilmiştir.¹⁷¹ Bu eser her ne kadar vakıf-ibtidâ konusuna dair olsa da resmu'l-mushaf konusunda da çokça nakiller bulunduğu için buraya alınmıştır.

3.2.3. *Hicâ'ü Mesâhifi'l-Emsâr*

Mehdevî'nin (öl. 440/1048-49 [?]) eseridir. Tam adı, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî'dir. İlim için seyahatlerde bulunan Mehdevî; Muhammed b. Süf-yân, dedesi Mehdî b. İbrahim, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Kantarî ve Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berâsî'den kıraat dersleri almıştır. Tefsir ve kıraat ilimlerine dair eserleri bulunan Mehdevî, başta Ğânim b. el-Velîd el-Mâlikî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Tarafî olmak üzere Musa b. Süleyman el-Lehmî, Yahya b. İbrahim el-Beyyâz ve Muhammed b. İbrahim b. İlyâs gibi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Kıraat ilminde önemli bir yeri olan Mehdevî 440 yılında vefat etmiştir.¹⁷²

Hicâ'ü mesâhifi'l-emsâr, Muhyiddin Abdurrahman Ramazan'ın tahkikiyle Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye içinde neşredilmiştir.¹⁷³ Mezkûr eserde; müenneslik tâ'sının yazımı, mushaf'taki kelimelerin vasıl ve fasıl halleri, elifin yâ olarak yazılması, hemzenin yazımı, hazif, ziyade ve mushaf'taki harflerin yazımı hususundaki ihtilaflar gibi resmu'l-mushaf'ın öne çıkan konularından bahsedilmektedir.¹⁷⁴ Dr. Hâzim Said Haydar'a göre Mehdevî'nin resmu'l-mushaf'a dair fasıllardan veya bablardan oluşan kayıp bir eseri daha vardır.¹⁷⁵

3.2.4. *el-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rusime fî Mushafi Osmân*

Muhammed b. Yûsuf b. Muâz el-Cühenî el-Kurtubî el-Endelüsî'nin (öl. 379/990) eseridir.¹⁷⁶ Cühenî, tarihçilerin kendini nispet ettikleri Kurtuba'da yetişmiş bir alimdir. Endülüs alimlerinin ekseri adeti üzere hac ve ilim elde etmek gayesiyle yolculukları olmuştur. Bu çerçevede bir müddet Mısır'da ikamet etmiştir. Cühenî, Ebu'r-Rebi' el-Gammâz el-Kurtubî (ö. 400/1009), Ebu'l-Kâsım et-Tarsûsî (öl. 420/1029), Ebû Amr ed-Dânî gibi hocalardan kıraat ilmini ahz etmiştir. Bu kitabından başka bir kitabının olup olmadığı ile ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁷ Kitabın tahkikini yapan Ğânim Kaddûrî el-Hamed *el-Bedî'* isimli eserin birçok yazma nüshalarının bulunduğunu ifade ederek bu nüshaları kütüphaneleriyle birlikte zikretmektedir.¹⁷⁸

el-Bedî', kelimelerin mushafta yazımıyla ilgili yer yer dilsel tahliller de içeren önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler, müellifin yaşadığı asırdan öncesi için çok değerlidir. Zira

¹⁷¹ Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 21/24-26.

¹⁷² Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/761; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/86.

¹⁷³ Tayyar Altıkulaç, "Mehdevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 28/367-368.

¹⁷⁴ Mehdevî, *Hicâü mesâhif*, 35-41, 42-49, 63-68, 69-90, 94-96, 97-105.

¹⁷⁵ *Hicâü mesâhifi'l-emsâr'da* sayfa 62'de (و قد قدمنا القول في ذلك في أبواب الهمز) "Bu sözü hemze bâbında açıklamıştık" ibaresi geçmesine rağmen söz konusu eserde böyle bir bâb bulunmamaktadır. Dolayısıyla kitapta yer alan bu bâbın kayıp olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Mehdevî, *Hicâü mesâhif*, 62.

¹⁷⁶ Lebîb, *ed-Dürre*, 35.

¹⁷⁷ Muhammed b. Muâz el-Cühenî, *el-Bedî' fî ma'rifeti mâ rusime fî mushafi Osmân*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Suudi Arabistan: Dâru'l-Gavsânî, 2017), 8.

¹⁷⁸ Cühenî, *el-Bedî'*, 9.

resmu'l-mushaf konusunda matbu kitaplar az olmasına rağmen bu kitaplar kronolojik olarak *el-Bedî*'den daha eski durumda değildir. Aynı şekilde müellifinin yaşadığı bölge olan Endülüs'ün Kur'an ilimleriyle ilgili çalışmaların yoğunluğu bakımından oldukça velûd bir bölge olması da eser için ayrı bir önemi ifade etmektedir. Cühenî, eserinde maktû' ve mevsûl, hâ ve tâ'nın yazımı ile ilgili meseleler, vâv-yâ ve elif'in yazılışı ve vakfedilişi ile ilgili konular, yââtu'l-izâfe ve lâmâtu'l-ef'âl gibi yazı ile ilgili muhtelif konular üzerinde durmaktadır. Cühenî, mezkûr eserde yararlandığı kaynakları nadiren zikretmektedir.¹⁷⁹ Ayrıca Cühenî, Dâni'nin *et-Tahbîr* adlı kitabından iki konuda nakilde bulunduğundan da bahsetmektedir.¹⁸⁰

3.2.5. *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhihi Ehli'l-Emsâr*

Dâni'nin (öl. 444/1053) eseridir. Tam adı, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni'dir. Hicrî 371 yılında doğan Dâni on beş yaşlarında iken ilim tahsiline başladı. Mısır, Endülüs ve Kurtuba gibi önemli ilim merkezlerine seyahatlerde bulundu ve arz yoluyla Halef b. İbrahim b. Hakan, Tâhir b. Abdülmün'im b. Ğalbûn ve Abdülazîz b. Cafer el-Fârisî gibi önemli hocalardan Kur'an ve kıraat dersleri aldı. Başta kendi oğlu Ahmed b. Osman olmak üzere Halef b. İbrahim et-Tuleytîlî, Halef b. Muhammed el-Ensârî ve Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh gibi çok sayıda öğrenci yetiştirdi.¹⁸¹

el-Mukni', resmu'l-mushaf alanında yazılmış olan en meşhur eserdir. Müellif konuları yirmi iki bölümde (bab) ele alırken bazı bölümleri de alt başlıklara (fasıl) ayırarak incelemektedir. Eser; Kur'an'ın cemi ve mushafların çoğaltılması, resmu'l-mushaf'a dair hazif, isbât ve ziyade, hurûf-ı mukattaa harfleri, hemze ve hükümleri, emsâra gönderilen mushaflarda imlâ bakımından ittifak ve ihtilaf cihetleri, Iraklılar'a ait mushaflarda aynı imlâ ile yazılan kelimeler ve Hz. Osman'a ait nüshadan istinsah edilen Hicaz, Irak ve Şam mushafları arasındaki mevcut farklılıkları ihtiva etmektedir. Müellif, kitabın sonunda ise mushafların noktalanması ve harekelenmesinden bahsedip kullandığı kaynakları zikretmektedir.¹⁸² Eser pek çok defa tahkik edilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Cühenî, *el-Bedî'*, 24, 33, 36, 67.

¹⁸⁰ Cühenî, *el-Bedî'*, 24, 33.

¹⁸¹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/773-781; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/447-449.

¹⁸² Dâni, *el-Mukni'*, 2, 10, 53, 59, 68, 83, 92, 99, 102, 123.

¹⁸³ Otto Pretzl tahkiki 1932 yılında İstanbul'da; Muhammed Ahmed Dehmân tahkiki 1940 yılında Dimaşk'ta; Muhammed Sâdik Kamhavi tahkiki 1978 yılında Kahire'de; Hasan b. Fehde'l-Hamîd tahkiki 1431 yılında Riyâd'da basılmıştır.

3.2.6. Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl

Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın (öl. 496/1103) eseridir. Tam adı, Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî'dir. 413 (1022) yılında doğan Süleyman b. Necâh kıraat ilmini Dâni'den tahsil etti. Yine bu alanda pek çok sayıda öğrenci yetiştiren Süleyman b. Necâh'ın önemli öğrencileri arasında Ebû Abdullah b. Saîd ed-Dâni, Ebû Ali es-Sadefî, Feth b. Halef el-Belensî, Ahmed b. Abdurrahman b. Asım es-Sekafî, Ahmed b. Sahnûn el-Mürsî ve Süleyman b. Yahya el-Kurtubî'yi zikretmek mümkündür. Süleyman b. Necâh 496 yılında Belensiye'de vefat etmiştir.¹⁸⁴

Muhtasaru't-tebyîn li hicâi't-tenzîl, resmu'l-mushaf alanında yazılmış olan en hacimli eserlerden biridir. Süleyman b. Necâh bu eserini, *et-Tebyîn li hicâi mushafî emîri'l-mü'minîn Osman* isimli kitabından faydalanarak yazdığını belirtmektedir. Eser, sûre tertibine göre yazılmış olup hocası Dâni'nin *el-Mukni*'sine ait pek çok rivayet içermektedir ki bu yönüyle zamanının resmu'l-mushaf konusunda yazılmış olan diğer kitaplarından ayrılır. Eser, 2002 yılında Ahmed b. Ma'mer Şerşel'in tahkikiyle 5 cilt halinde Mecmeu'l-Melik Fehd Yayınevi tarafından basılmıştır.¹⁸⁵

3.2.7. Hattu'l-Mesâhif

Hamza b. Nasr el-Kirmânî'nin (öl. 500/1106'dan sonra) eseridir. Tam adı Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî olup "Tâcülkurrâ" olarak nitelendirilmektedir. Kıraat ilminde sika olan Kirmânî aynı zamanda tefsir ve nahiv âlimidir. *Lübâbü't-tefâsir*, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*, *el-Hidâye fî şerhi ğâyeti İbn Mihrân ve Hattu'l-mesâhif* gibi pek çok eser telif eden Kirmânî, telif çalışmalarının yanında kıraat âlimi Nasr b. Ali b. Ebû Meryem'e kıraat okutmuştur.¹⁸⁶

Hattu'l-mesâhif, resmu'l-mushaf alanında telif edilen önemli eserlerdendir. Eser, resmu'l-mushaf'a dair hazif, ziyade, bedel gibi konuları ihtiva etmektedir.¹⁸⁷ Eserde, resmu'l-mushaf konuları sûre tertibine göre belirli bir sistematik dahilinde incelenmektedir. *Hattu'l-mesâhif*, muhteva yönünden incelendiğinde eserde Dâni'nin *el-Mukni*'sinden, Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh'ın *Muhtasaru't-tebyîn*'inden oldukça fazla alıntı yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum Kirmânî'nin eserini oluştururken zikredilen müelliflerden oldukça istifade ettiğini göstermektedir.¹⁸⁸ *Hattu'l-mesâhif*, 2012 yılında Gânim Kaddûrî el-Hamed tarafından tahkik edilmiştir.

3.2.8. el-Muhtasar fî Mersûmi'l-Mushafî'l-Kerîm

Ebû Tâhir İsmâil b. Zâfir el-Ukaylî'nin (öl. 623/1226) eseridir. Kıraat âlimi ve Arap dilbilimcisi olan Ebû Tâhir İsmâil el-Ukaylî 554 yılında Mısır'da doğdu. İbnü'l-Cezerî'ye göre Ebû'l-Cûd kendisinden kıraat tahsil ettiği hocasıdır. Süyûtî (öl. 911/1505) ise İbn Birrî'yi

¹⁸⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 2/862-864; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/287.

¹⁸⁵ Hamed, *el-Müyesser*, 83.

¹⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/254; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Hattu'l-mesâhif*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Tikrit: y.y., 1433/2012), 13-14.

¹⁸⁷ Kirmânî, *Hattu'l-mesâhif*, 37.

¹⁸⁸ Eserin kaynakları için bk. Kirmânî, *Hattu'l-mesâhif*, 193-204.

Ebû Tâhir İsmâil b. Zâfir el-Ukaylî'nin hadis hocası olarak zikretmektedir. Ebû Tâhir İsmâil b. Zâfir el-Ukaylî 623 yılında Mısır'da vefat etti.¹⁸⁹

Eser adından da anlaşılacağı üzere muhtasardır. Müellif, kitabın başında birkaç kısa babta resmu'l-mushaf ile ilgili temel kaideleri anlatmaktadır. Daha sonra sûrelerin tertibine göre resmu'l-mushaf'a dair diğer konuları ele almaktadır. Kitabın sonunda ise emsârda bulunan mushaflar arasındaki ihtilaflar, dabtu'l-mushaf ve dabtu'l-mushaf'ın konuları olan harekeleme noktalama uygulamalarından bahsetmektedir.¹⁹⁰ Eser 1430/2009 yılında Muhammed b. Ömer el-Cenayini tarafından "mersûmi hattı'l-mushaf" ismiyle tahkik edilmiştir.

3.2.9. *el-Câmi' limâ Yuhtâcu ileyhi min Resmi'l-Mushaf*

İbn Vesîk'in (öl. 654/1256) eseridir. Tam adı, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. Abdurrahmân el-İşbîlî'dir. İbn Vesîk; Ebû'l-Hüseyn Habîb b. Muhammed, Ebû'l-Hasan Şerîh b. Muhammed, Ebû'l-Hakem Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Lahmî ve Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Mikdâm er-Ruaynî gibi önemli hocalardan kıraat ahzedip Musul, Şam ve Mısır'da da kıraat dersleri vermiştir. İbn Vesîk'in ders verdiği öğrencileri arasında *et-Tecrîd fi't-Tecvîd'in* müellifi İmâdüddîn b. Ebû Zehrân el-Mevsilî, Nureddin Ali b. Zahîr el-Küftî ve Muhammed b. Cevher et-Tel'âferî'yi zikretmek mümkündür. İbn Vesîk 654 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁹¹

el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hazif, ziyade, kalb, hemzenin hükümleri ve vasıl-fasıl konuları işlenmektedir. İkinci bölüm ise sırasıyla sûreler ele alınarak mushafın noktalanması ve harekelenmesi bahsi ile devam etmektedir.¹⁹² İbn Vesîk, eserde iki yöntem kullanmaktadır. Birinci yöntemde, konuları bablara ayırıp okura sunmaktadır. Bu yöntemi Dâni *el-Mukni'de*, Mehdevî de eseri *Hicâ'ü mesâhihi'l-emsar'da* kullanmaktadır. İkinci yöntemde ise surelerde belli başlı konularla ilgili bazı yazımların şekli, bunların özelliği ve kurrânın seslendirme ve eda tercihleri incelenmektedir. Yine bu yöntemi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, eseri *Muhtasaru't-tebyîn li hicâ'it-tenzîl'de*, Ebû Tâhir İsmâil b. Zâfir el-Ukaylî de *el-Muhtasar fi mersûmi'l-mushafi'l-kerîm'de* kullanmaktadır.¹⁹³

Bu müellefat, resmu'l-mushaf'ın özellikleri bağlamında yöntemsel farklılıkları esas alarak yazılan kitaplarla devam etmiştir. Bu eserleri, Dâni'nin *el-Mukni'* gibi konuları bablar şeklinde inceleyen, Süleyman b. Necâh'ın *Muhtasaru't-Tebyin'i* gibi konuları mushaf tertibi içerisinde yeri geldikçe ele alan ya da İbn Vesîk'in *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-Mushaf* kitabı gibi her iki yöntemi tek bir kitapta birleştiren bir metotla yazılan eserler olarak ana hatlarıyla ifade edebiliriz. Bu kitapların tamamını zikretmek için makalenin sınırları yeterli olmasa da bazı önemlilerine işaret edilebilir. Mesela, Şâtîbî'nin *Akîletu Etrâbi'l-Kasâid'i*

¹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/149; Celâleddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *Buğyetu'l-vuât fi tabekâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/448.

¹⁹⁰ Ebu Tâhir İsmâil b. Zâfir el-Ukaylî, *el-Muhtasar fi mersûmi'l-Mushafi'l-kerîm* (Ürdün: Dâru'l-Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007).

¹⁹¹ Zehebî, *Ma'rîfetu'l-kurrâ*, 3/1301-1303; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/28-29.

¹⁹² Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. Abdurrahmân el-İşbîlî b. Vesîk, *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Bağdat: Dâru'l-Enbârî, 1408/1988), 20-21.

¹⁹³ İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 19-20.

ve Harrâz'ın *Mevridu'z-Zam'ân*'ı üzerine yazılmış şerhler oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Özellikle son iki asırda telif edilen geniş kapsamlı ansiklopedik eserler olarak Muhammed Gavs b. Nasıruddin Muhammed en-Nâitî el-Erkâtî'nin (ö. 1238/1822) *Nesru'l-mercân fî resm-i nazmi'l-Kur'ân*, Muhammed b. Süleyman el-Muhallelâtî'nin (ö. 1311/1893) *İrşadu'l-kurrâ ve'l-kâtibîn ilâ marifeti resmi'l-kitâbi'l-mubîn*, Ali Muhammed ed-Dabbâğ'ın *Semîru't-tâlibîn fî resm-i ve dabtî'l-kitâbi'l-mubîn* isimli eserlerini de önemlerine binaen burada zikretmeliyiz. Son olarak resmu'l-mushaf konusunu usul, kaynak ve problemleri açısından ele alan çağdaş bazı önemli kaynakları da burada zikretmeliyiz. Bunlar içerisinde Abdulhay Hüseyin el-Farmâvî'nin *Resmu'l-mushaf ve naktihî*, Gânim Kaddûrî el-Hamed'in *Resmu'l-mushaf: dirâse luğaviyye tarihiyye*, Şaban Muhammed İsmail'in *Resmu'l-mushaf ve dabtihî beyne't-tevfiki ve istilâhâtî'l-hadîs* adlı eserlerini ifade edebiliriz.

4. Resmu'l-Mushaf'a Dair Manzum Eserler

Resmu'l-mushaf ilmine dair yazılmış eserler, kolay ezberlenebilmesi için genellikle manzum olarak telif edilmiştir. Böylece söz konusu eserlerin zihinde kalıcılığı pekiştirilmiş, çok fazla teferruat ihtiva eden metin muhtevası da daha iyi ve kolay öğrenilir hale gelmiştir. Ayrıca mezkûr eserler îcâz yönünden akıcı ve etkileyici metinler olduğu için bu eserlere daha iyi anlaşılması için şerh ve haşiye kabilinden takviye çalışmalar yapılma ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu durum resmu'l-mushaf'a dair yeni eserler telif edilmesine sebep olmuş ve yeni araştırmalar yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Bu başlıkta, resmu'l-mushaf ilmi alanında yazılmış olan manzum eserler ve müellifleri hakkında bilgiler verilecektir. Söz konusu eserleri ve müelliflerini şöyle zikredebiliriz:

4.1. el-Munsıf

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Murâdî'nin eseridir. Müellif, *el-munsıf* adlı manzum eserini hicrî 563 yılında tamamlamıştır. Manzum eserin sonunda bunu tamamladığını şu beytinde ifade etmektedir:

أَكْمَلْتُهُ فِي التَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَا فَظَهَرَ الْفَضْلُ فِيهِ وَبَانَا
عَامَ ثَلَاثَةِ إِلَى سِتِّينَا مِنْ بَعْدِهَا خَمْسٌ مِنَ الْمِئِينَا¹⁹⁴

el-Munsıf, mushaf imlası konusunda şiir ölçüsüyle yazılmış bir urcûzedir.¹⁹⁵ *el-Munsıf*, Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın *et-Tenzîl*'inin içeriğini bir kısım eklemelerle nazma dökmüş, literatürde tamamlayıcı metin kapsamında değerlendirilen eserlerden biridir.¹⁹⁶ Muhammed el-Harrâz (öl. 718/1318), eseri *Mevridu'z-zam'ân fî resmi'l-Kur'ân*'da el-munsıf'tan pek çok nakillerde bulunmuştur.¹⁹⁷

4.2. Akiletü Etrâbi'l-Kasâ'id fî Esne'l-Makâsüd

¹⁹⁴ Hamed, *el-Müeyesser*, 92.

¹⁹⁵ Urcûze: Recez nazım ile alakalı bir kelimedir. Eski Araplar belirli konulara tahsis edilmiş şiir çeşitlerine "recez (urcûze)" ismini vermişlerdir. Bk. Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Kitâbu'l-kavâfi*, nşr. İzzet Hasan (Dımaşk: y.y., 1390/1970), 68.

¹⁹⁶ Mücella Hacımısıroğlu, "Mushaf İmlası Edebiyatında İstidrak Olgusu: İbnu'l-Kâdî el-Miknâsî (öl. 1082/1672) ve Beyânü'l-Hilâf Örneği", *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 283.

¹⁹⁷ Hamed, *el-Müeyesser*, 91-92.

Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin (öl. 590/1194) eseridir. Tam adı, Ebû Muhammed (Ebû'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ruaynî'dir. Şâtîbî, 538 yılı sonlarına doğru Endülüs'ün Şâtîbe şehrinde doğdu. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû'l-Âs en-Nefzî'den kıraat okudu. Ardından Belensiye'ye gitti ve burada İbn Hüzeyl'e, Dâni'nin *et-Teysîr'ini* ve öğrendiği kıraatleri ezberden arz etti. Ayrıca Ebû Abdullah Muhammed b. Hamîd'den; Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb*, Müberred'in (öl. 286/900) *el-Kâmil* ve İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Edebu'l-Kâtib* adlı kitaplarını okudu. Şâtîbî 28 Cemâziyelâhîr 590'da Kahire'de vefat etti.¹⁹⁸

Akîletü etrâbi'l-kasâ'id fî esne'l-makâsîd, Dâni'nin *el-Mukni'* adlı eserinin manzum hali olup 27 bab 298 beyitten oluşmaktadır. Eserde; isbât, hazif, ziyade, hemzenin (î) yazımı, elifin (l) vâv (و) olarak yazılması, iki lâm (ل) harfinden birinin hazfî, vasıl-fasıl, müenneslik tâ'sı gibi konular ele alınmaktadır. Eser; Allah'a hamd, övgü ve tazim, Hz. Peygamber'e de salat ve selam ile başlayıp müstakil başlıklar halinde devam etmektedir.

- ۱- الحمدُ لله موصولاً كما أمراً
مُبَارَكاً طَيِّباً يَسْتَنْزِلُ الدَّرَارَا
- ۲- ذُو الْفَضْلِ وَالْمَنْ وَالْإِحْسَانَ خَالِقَنَا
رَبُّ الْعِبَادِ هُوَ اللَّهُ الَّذِي فَهَرَا¹⁹⁹

Eserde konular sûre tertibine göre isbât, hazif, ziyade, hemzenin yazılışı, maktû ve mevsûl, müenneslik tâ'sının yazımı konularıyla devam etmektedir.²⁰⁰ Bu başlıklar içerisinde hazif konusuyla ilgili beyitlerden bazıları şöyledir:

- ۴۶- بِالصَّادِ كُلِّ صِرَاطٍ وَالصِّرَاطِ وَ قُلْ
بِالْحَدْفِ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ مُقْتَصِرَا
- ۴۷- وَاحْدِفُهُمَا بَعْدُ فِي ادْرَاءْتُمْ وَمَسْ
كَيْنَ هُنَا، وَمَعَا يُخْدَعُونَ جَرَى
- ۴۸- وَتَلَوُهُمْ وَ أَفْعَالُ الْقِتَالِ بِهَا
ثَلَاثَةٌ قَبْلَهُ تَبْدُو لِمَنْ نَظَرَا
- ۴۹- هُنَا وَيَبْصُطُ مَعِ مُصَيِّطِرٍ وَكَذَا أَلْ
مُصَيِّطِرُونَ بِصَادٍ مُبْدَلٍ سَطِرَا²⁰¹

4.3. *Mevridu'z-Zam'ân fî Resmî'l-Kur'ân*

Muhammed el-Harrâz'ın (öl. 718/1318) eseridir. Tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ümevî eş-Şerîşî'dir. Harrâz Şerîşe'de doğup Fas'ta yaşamıştır. Endülüs sahiline nispetle Şerîşî olarak anılmıştır. An cak mesleği pabuç diken anlamına gelen hîrfetu'l-harâze'ye nispetle Harrâz olarak meşhur olmuştur. Ebû Abdullah el-Kassâb ve İbn Âcurrûm önemli hocalarıdır. Harrâz, pek çok Kur'an öğrencisi yetiştirmiştir. İbn Âcettâ olarak bilinen Abdullah b. Ömer es-Sinhâcî ve Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Saîd meşhur öğrencilerindendir. Harrâz 718 yılında Fas'ta vefat etmiştir.²⁰²

Mevridu'z-zam'ân fî resmî'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Ebû Bekir devrinde cem edilmesi, Hz. Osman döneminde çoğaltılması, Kur'an harflerinin yazılışı ve harekelenmesi,

¹⁹⁸ Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ*, 3/1110-1115; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/20-22.

¹⁹⁹ Şâtîbî, *Manzûmetü 'akîleti etrâb*, 1.

²⁰⁰ Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, *Manzûmetü 'akîleti etrâbi'l-kasâ'id fî esne'l-mekâsîd*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1422/2001).

²⁰¹ Şâtîbî, *Manzûmetü 'akîleti etrâb*, 5.

²⁰² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2/208; Ebû Abdillâh el-Harrâz, *Delîlu'l-hayrân a'lâ mevridi'z-zam'ân fî resmî ve dabtî'l-Kur'ân*, thk. İbrahim b. Ahmed b. Süleyman el-Mârîgnî (Kuveyt: Merkezu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye, 1432/2011), 10.

hazif, ziyade ve ibdâl konularına dair bilgi veren recez vezninde yazılmış bir manzum eserdir. Eserde; Dâni'nin *el-Mukni*, Ebû Dâvud'un *et-Tenzil*, Şâtîbî'nin *Akiletü Etrâbi'l-Kasâid* ve Ebû Muhammed Ali b. Muhammed el-Belensî'nin *el-Munsif* adlı eserleri bir araya getirilmiştir.²⁰³ 404 beyitten oluşan eser üzerine pek çok şerh yazılmıştır.²⁰⁴ Müellif eserin ilk beytinde Allah'a hamd ve tazimde bulunarak Hz. Peygamber'e de dua ederek başlamaktadır:

١- الحمدُ لله العَظيم المَينِ و مُرْسِلِ الرُّسُلِ بِأَهْدَى سَنَنِ²⁰⁵

Müellif yine kullandığı kaynakları aşağıdaki beyitlerde şöyle zikretmektedir:

٢١- وَوَضَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ كُتُبًا كُلُّ يُبِينُ عَنْهُ كَيْفَ كُنُبَا

٢٢- أَجْلُهَا فَاعْلَمْ كِتَابُ الْمُقْتَعِ فَقَدْ أَتَى فِيهِ بِنَصِّ مُقْتَعِ

٢٣- وَالشَّاطِبِيُّ جَاءَ فِي الْعَقِيلَةِ بِهِ وَزَادَ أَحْرَفًا قَلِيلَةَ

٢٤- وَذَكَرَ الشَّيْخُ أَبُو دَاوُدَا رَسْمًا بِتَنْزِيلِ لَهُ مَزِيدَا²⁰⁶

4.4. Ravzatu't-Tarâif fî Resmi'l-Mesâhif

Ca'berî'nin (öl. 732/1332) eseridir. Tam adı, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî'dir. Ca'berî, 640 yılında Ca'ber Kalesi'nde (Suriye) doğdu. Ebû'l-Hasan Ali el-Vucûhî'den kıraat-i seb'ayı, Hüseyin b. Hasan et-Tikrîfî'den ise kıraat-i aşereyi okudu. Ca'berî'nin çok sayıda öğrencisi mevcuttur. Bunlar arasında Muhammed b. Mutarrız, Kasım el-Mağribî ve kendisinden kıraat-i aşere okuyan Ebû Bekir b. el-Cündî ve Ömer b. Hamza el-Adevî'yi zikretmek mümkündür. Ca'berî 13 Ramazan 732 yılında vefat etmiştir.²⁰⁷

218 beyitten oluşan eserde; hazif, ziyade, bedel, hemzenin yazımı ve vasıl-fasıl konularının yanında Hz. Peygamber dönemindeki vahiy katiplerinden, (العتيق) lakabıyla Hz. Ebû Bekir'den, (فاروق) lakabıyla Hz. Ömer'den ve Kur'an'ın yazıya geçirilme sürecinden bahsedilmektedir.²⁰⁸ Eser Allah'a hamd ile başlamaktadır:

اللهُ أَحْمَدُ عَلَامِ الْغُيُوبِ عَلَى آلائِهِ حَمْدٌ رَاجِي الْعَفْوِ مُبْتَهَلَا²⁰⁹

Ca'berî, eserde Şâtîbî'nin *'akile'sinde* yer alan bazı meseleleri detaylandırıp okura sunmaktadır:

١١- لَامِيَّةٌ عَدُبْتُ فِي عَفْرِهَا نَظَمْتُ رَائِيَةً وَرَبَّتْ مَسَائِلًا مُثَلَا²¹⁰

²⁰³ Harrâz, *Delîlu'l-hayrân*, 11.

²⁰⁴ İbn Âcettâ'nın (öl. 750) *et-Tibyân fî şerhi mevridi'z-zam'ân*; Ebû Ali Hüseyin Ali er-Recrâcî eş-Şevşâvî'nin (öl. 899) *Tenbîhu'l-atşân 'alâ mevridi'z-zam'ân*; İbn Âşir el-Ensârî'nin (öl. 1040) *Fethu'l-mennân el-mervî bi mevridi'z-zam'ân* isimli şerhlerini bunlara örnek verebiliriz.

²⁰⁵ Ebû Abdillâh Harrâz, *Mevridu'z-zam'ân fî resmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhavî, 3.

²⁰⁶ Harrâz, *Mevridu'z-zam'ân*, 5-6.

²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1/25-26.

²⁰⁸ Muhammed b. Abdullah b. İbrahim el-Berakâtî, *Verdu't-tâif fî şerhi ravzati't-tarâif fî resmi'l-mesâhif* (Mekke: Dâru't-Tayyibeti'l-Hadrâi, 1443/2021).

²⁰⁹ Berakâtî, *Verdu't-tâif*, 72.

²¹⁰ Berakâtî, *Verdu't-tâif*, 67.

4.5. Keşfu'l-'Amâ ve'r-Rayn an Nâzirî Mushafî zi'n-Nûrayn

Muhammed el-'Akıb b. Seydî Abdullah el-Ceknî'nin (öl. 1312) eseridir. Eser 417 beyitten oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde; Kur'an'ın nüzûlü ve sûrelerin tertibi, Kur'an'ın cemi', resmu'l-mushaf'a ittibânın gerekliliği ve resmu'l-mushaf'ın kuralları olmak üzere dört konu işlenmektedir. Eserde mukaddime bölümünden sonra sırasıyla hazif, ziyade, hemze, bedel, fasıl-vasıl ve iki kıraat ihtiva eden kelimenin bu kıraatlerden biri ile yazılması konuları yer almaktadır.²¹¹

Eserde Kur'an'ın nüzûlü ve sûrelerin tertibi konusuna dair öne çıkan bazı beyitler şöyledir:

۲۲ - قَدْ أَنْزَلَ الْقُرْآنَ دُونَ تَنْبِيَا
لَيْلَتَهُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا
۲۳ - ثُمَّ عَلَى قَلْبِ النَّبِيِّ هَجَمًا
بِهِ الْأَمِينُ أَنْجَمًا مُنْجَمًا²¹²

Eserde Kur'an'ın cemi' konusuna dair beyitlerden bazıları şöyle zikredilebilir:

۳۲ - جَمَعَهُ غَيْرَ مَرْتَبِ السُّورِ
بَعْدَ إِشَارَةِ إِلَيْهِ مِنْ عَمْرِ
۳۳ - ثُمَّ تَوَلَّى الْجَمْعَ ذُو النُّورَيْنِ
فَضَمَّهُ مَا بَيْنَ دَقَّتَيْنِ²¹³

Resmu'l-mushaf'a ittibânın gerekliliği konusuna dair beyitlerden bazıları şöyledir:

۳۷ - رَسُمُ الْقُرْآنِ سُنَّةٌ مُتَّبَعَةٌ
كَمَا نَحَا أَهْلَ الْمَنَاجِي الْأَرْبَعَةَ
۳۸ - لِأَنَّهُ إِمَّا بِأَمْرِ الْمُصْطَفَى
أَوْ بِاجْتِمَاعِ الرَّاشِدِينَ الْخُلَفَاءِ²¹⁴

Mukaddime bölümünün son konusu olan resmu'l-mushaf'ın kurallarına dair beyitlerden bazıları şöyledir:

۵۴ - الرَّسْمُ فِي سِتِّ قَوَاعِدَ اسْتَقْلَ
حَدَفَ زِيَادَةً وَهَمَزٌ وَبَدَلٌ
۵۵ - وَمَا أَتَى بِالْفَصْلِ أَوْ بِالْوَصْلِ
مُؤَافِقًا لِلْفِطْرِ أَوْ لِلْأَصْلِ
۵۶ - وَذُو قِرَاءَتَيْنِ مِمَّا قَدْ شُهِرَ
فِيهِ عَلَى إِحْدَاهُمَا قَدْ اقْتَصِرَ²¹⁵

4.6. el-Muhteve'l-Câmi' Resme's-Sahâbe ve Dabte't-Tâbi'

Muhammed Emîn eş-Şınkıtî'nin eseridir. Tam adı, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şınkıtî'dir. Şınkıtî, hicrî 12. asrın sonlarında Moritanya'da dünyaya geldi. Kur'an hıfzına babasının yanında başlayan Muhammed Emîn Şınkıtî, babasının vefat etmesi üzerine hafızlığını en büyük dayısının yanında ikmal etmiştir. Oldukça zühd ve tevâzu sahibi olan Muhammed Emîn; çok geçmeden Kur'an ilimlerine temayüz etti. Özellikle de Arap dili, Kıraat ve resmu'l-mushaf alanında şöhret buldu.²¹⁶

²¹¹ Muhammed el-'Akıb b. Seydî Abdullah el-Ceknî, *Keşfu'l-'amâ ve'r-rayn an nâzirî mushafî zi'n-nûrayn*, 2010.

²¹² Ceknî, *Keşfu'l-'amâ*, 2.

²¹³ Ceknî, *Keşfu'l-'amâ*, 3.

²¹⁴ Ceknî, *Keşfu'l-'amâ*, 3.

²¹⁵ Ceknî, *Keşfu'l-'amâ*, 4.

²¹⁶ Abdullah b. Muhammed Emîn eş-Şınkıtî, *el-Muhteve'l-cam'i resme's-sahâbe ve dabte't-tâbi'* (Moritanya: Muvâfekatü Vizâratî'l-İ'lâmi ve's-Sekâfeti, 1418/1998), ۵.

Eserde; ikil ve kurallı çoğul kelimelerde mahzûf elifin kaideleri, hazif, ziyade, bedel ve vasıl-fasıl konuları işlenmektedir. *el-Muhteva'l-Câmi'*, resmu'l-mushaf alanında yazılmış önemli bir manzum eser olup hazif, isbât, nakil ve vasıl konularını ihtiva etmektedir.²¹⁷ Eserin hazif konusunda öne çıkan bazı beyitleri şöyle zikredilebilir:

لِلنُّونِ الْأُخْرَى افْتَحَ وَرَاوِي مَدَّ لَمْ	تَبْدَأُ بَتِي فِي الْجَمْعِ وَاخْذِفْنُهُ لَمْ
يُهْمَزُ حَوَارَ مَالِي مِنْ خَاطِئِينَ	"فَاعَيْنَ" جَبَّارِ بَطُولِ دَاخِرِينَ
ءَايَاتِنَا فِي "أَلُو وَمَا" أَوْلَى سِوَاةَ	وَرَأْسِيَّاتٍ يَأْسِيَّاتٍ بِأَسْفَاةَ
رِسَالَةَ الْعُقُودِ أَوْثَانِي سَمَا قَضَى	وَحَدَفْتُ قَبْلَ كَسْرِ النُّونِ ضَا ²¹⁸

Sonuç

Resmu'l-mushaf ilmi, Hz. Osman'ın istinsah faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmış bir ilimdir. Kur'an kelimelerinin tahrif ve tağyirden uzak bir şekilde günümüze intikalinde çok önemli işlevler yerine getirmiştir. Resmu'l-mushaf ile Hz. Osman'ın yazılmasını ve şehirlere gönderilmesini emrettiği ve üzerinde sahabenin icmâının olduğu mushafların hattı kastedilmektedir. Resmu'l-mushaf'a uygunluk ifadesi ile ise yazının Hz. Osman'ın emsâra gönderdiği mushaflardan birinin hattına uygunluğu kastedilmektedir. Resmu'l-mushaf'a ittibâ, sonraki dönemlerde yazılmış/çoğaltılmış mushafları, sahabe tarafından yazılmış olan imam mushafa muhalif düşmekten koruyan bir unsurdur ki bu durum ümmetin Kur'an üzerine icmaina dolaşısıyla tek kitap etrafında toplanacak şekilde birliğine katkı sağlaması açısından son derece önemlidir. Kelimelerin gizli ve ince manalara delalet eden yönlerini göstermesi, mütevâtir ve sahih kıraati, şaz olandan ayırmaya yardım etmesi, Arap yazısının tarihine yönelik önemli bilgiler içermesi, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e senet yoluyla ulaşmasını sağlaması, hareketlerin asıllarını göstermede yardımcı olması, bazı fasih lugatlara delalette yardımcı olması gibi hususiyetler bakımından resmu'l-mushaf'a uymanın pek çok faydası bulunmaktadır.

Çalışmamızda zikrettiğimiz resmu'l-mushaf'a dair eserlerin günümüze kadar ulaş(a)mamış olanları olsa da birçoklarının elimizde mevcut olduğu tespitini yapabiliriz. Şu ana kadar resmu'l-mushaf'a dair yapılan ilmi araştırma ve çalışmalar bu eserlere bütüncül açıdan yaklaşabilmiş ve bu eserleri kendisinden istifade edilebilir hale getirmiştir. Nitekim bir araştırmacı, başta Dâni ve Süleyman b. Necâh'ın eserleri olmak üzere bu müellefat sayesinde ilk dönem mushaflarının yazı özelliklerine ulaşabilmektedir. Değişik bölgelere ait mushafların bu eserlerde yer alan bilgiler sayesinde matbu hale getirilebiliyor olması bu tespiti doğrular niteliktedir. Ancak bu durum günümüz imkanlarıyla yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç kalmadığı anlamına gelmemektedir.

Resmu'l-mushaf'a dair yazılmış eserlere baktığımız zaman doğuda yazılanları olduğu gibi batıda yazılanlarının da bulunduğunu görüyoruz. Telif edildiği dönem bakımından müte-kaddim döneme ait olanları olduğu gibi müteahhir döneme ait olanlarının da bulunduğu şahit oluyoruz. Müellefat bakımından bu kadar çok sayıda eser yazılabilmiş olması çok değişik bölge ve zaman dilimlerinde Müslüman ilim adamlarının resmu'l-mushaf ilmine çok

²¹⁷ Şinkitî, *el-Muhteva'l-câm'i*.

²¹⁸ Şinkitî, *el-Muhteva'l-câm'i*, 11-15.

ehemmiyet gösterdiklerinin işareti olmalıdır. Nitekim bunlar içerisinde Endülüs ve Hint bölgesinde meşhur ilim adamlarının çalışmalarını ayrı bir kefedede değerlendirmek gerekecektir.

Mushaf imlasına dair yazılmış özellikle kapsamlı, ansiklopedik eserlere baktığımız zaman bu eserlerin kendilerine mahsus bir telif yöntemi gerçekleştirdiklerini de söyleyebiliriz. Bu eserlerin konularının izahını yaparken ya bab başlıklarına göre ya mushaf tertibinde konunun yeri geldikçe ya da her iki yöntemi birleştirerek meseleleri ele alıp izah etmelerini bu çerçevede değerlendirebiliriz.

Kur'an ilimleriyle meşgul olan âlimler, mushafların hattını inceleyerek resmu'l-mushaf alanında da mesai harcayıp bu alanda pek çok eser kaleme almıştır. Hicrî ikinci yüzyılda yazılmaya başlanan bu eserler özellikle hicrî dördüncü yüzyılda ivme kazanmıştır. Hicrî dördüncü yüzyıldan sonra daha sistematik hale gelen bu eserlerin hacimleri de artmıştır. Ancak telif edilen eserlerden hicrî dördüncü yüzyıl ve sonraki asırlarda kaleme alınan eserler mevcut olup günümüze ulaşırken özellikle hicrî ikinci ve kısmen üçüncü yüzyıllarda yazılanlar günümüze ulaşamayıp mefkûd olarak kalmıştır. Bu hususta terâcim ve tabakat türü kitaplar bize yol gösterip bu eserlerin varlığına işaret etmektedir.

Resmu'l-mushaf alanında yazılan eserleri kapsamlı mefkûd eserler, kapsamlı mevcut eserler ve manzum eserler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Resmu'l-mushaf alanında yazılmış olan en meşhur eser Dâni'nin *el-Mukni'sidir*. Yine bu alanda yazılmış olan en hacimli eser Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh'ın *Muhtasaru't-tebyîn li hicâi't-tenzîl* adlı eseridir. Resmu'l-mushaf alanında yazılan ancak günümüze ulaşamayan kayıp eserleri daha çok Dâni'nin *el-Mukni'sinde* ve İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist'inde* yapılan atıflarla tanımaktayız.

Resmu'l-mushaf alanında recez ölçüsüyle de pek çok manzum eser kaleme alınarak vücuda getirilmiştir. Manzum eserler sayesinde talebenin/okurun bu eserleri ezberlemesi kolaylaştırılmıştır. Hazif, bedel, ziyade, hemzenin yazımı, vasıl-fasıl, müenneslik tâ'sının yazımı ve mushaflar arasındaki ihtilaflar resmu'l-mushaf alanında yazılan eserlerde ele alınan temel konular arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Evsat. *Kitâbu'l-kavâfi*. Nşr. İzzet Hasan. Dımaşk: y.y., 1390/1970.
- Akaslan, Yaşar. "Resmu'l-Mushaf Literatürü Açısından Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin 'Akîletü Etrâbî'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsîd'ı". *Trabzon İlahiyat Dergisi = Trabzon Theology Journal* 10/1 (2023), 255-277.
- Akdemir, M. Atilla. "Kırâat-resmu'l-Mushaf İlişkisi". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*, 2002, 117-134.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/308-310. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Miksem el-Attâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/200-201. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâî, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mehdevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/367-368. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ayas, Tahir. *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Hadisçiliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bâkılânî, Ebû Bekir b. Muhammed b. Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed 'Isâm el-Kudât. 2 Cilt. Ummân: Dâru'l-Feth li'n-Neşr, 1422/2001.
- Başal, Abdulhalim. *Endülüs'te Kıraat İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Berakâtî, Muhammed b. Abdullah b. İbrahim. *Verdu't-Tâif fî şerhi ravzati't-tarâif fî resmi'l-mesâhif*. Mekke: Dâru't-Tayyibeti'l-Hadrâi, 1443/2021.
- Beyhaki, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Câmi' li şuabil-îmân*. Thk. Abdu'l-Ali Abdülhamîd Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003.
- Beyyûmî, Muhammed Receb. "Mushaf'ın Yeni İmlâya Göre Yazılması". çev. Hüseyin Avni Çelik. *İslâmî Araştırmalar* 3/1 (1989), 55-60.
- Ca'berî, Burhâneddîn İbrâhim b. Ömer. *Cemîletü erbâbî'l-merâsid fî şerhi 'akîleti'l-etrâbî'l-kasâid*. Thk. Muhammed İlyas Muhammed Enver. 2 Cilt. Umman: el-Müvezze' Arvika, 1438/2017.
- Cankurt, Fatih. "Resm-i Osmânî Kâideleri Bağlamında TMSK E. H. 2 Nr. Mushaf". *ATEBE Dergisi* 8 (Aralık 2022), 233-263.
- Cankurt, Fatih. "Kırâat İlminin Türkiye'deki Seyri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018), 55-119.
- Cankurt, Fatih. "Tefsir Mukaddimelerinde Mushaf Tarihi Olgusu". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 1311-1336.
- Ceknî, Muhammed el-'Akıb b. Seydî Abdullah. *Keşfu'l-'amâ ve'r-rayn an nâzurî mushafti zi'n-nûrayn*, 2010.
- Cermî, İbrâhîm Muhammed. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân 'ulûmu'l-Kur'ân et-tefsir et-tecvîd el-kırâat*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1422/2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve sıhahi'l-'Arabiyye*. Thk. Ahmed

- Abdülğafûr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1399/1979.
- Cühenî, Muhammed b. Muâz. *el-Bedî' fî ma'rifeti mâ rusime fî mushafî Osmân*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Suudi Arabistan: Dâru'l-Gavsânî, 2017.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *Kitâbu't-teysîr fî'l-kirââtî's-seb'*. Thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muhkem fî nakdi'l-mesâhif*. Thk. İzzet Hasan. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1418/1997.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhif-i ehli'l-emsâr*. Thk. Muhammed Ahmed Dehmân. Şam: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ. *İthâfu fudalâi' - beşer bi'l-kirââtî'l-erbe'ate 'aşer*. Thk. Şa'ban Muhammed İsmâil. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l- Kütüb, 1407/1987.
- Devserî, İbrâhîm b. Saîd. *Muhtasaru'l- 'ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1429/2008.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Necâh. *Muhtasaru't-tebyîn li hicâi't-tenzîl*. Thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl. 5 Cilt. Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 2002.
- Ebû Şâme, Abdurrahmân b. İsmail b. İbrâhîm el-Makdisi. *İbrâzu'l-meânî min hirzi'l-emânî fî'l-kirââtî's-seb'*. Thk. İbrâhîm Atuh 'Avaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Ebû Şehbe. Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal li diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. Abdusselâm Muhammed Hârûn vd. 15 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1396/1976.
- Fârisî, Ebû Ali. *el-Hucce fî 'ilel'i-kirââtî's-seb'a*. Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Ğanî, Munâ Adnân. *el-İzâh fî'l-Kirâât Dirâse ve Tahkîk*. Selahaddin: Tikrit Üniversitesi, Kız Eğitim Yüksekokulu Konseyi, Doktora Tezi, 1423/2002.
- Gavsânî, Yahyâ Abdürrezzâk. *el-Mufasssal fî 'ulûmi't-tecvîd*. İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1444/2023.
- Gezgin, Ali Galip. “Kur'an'ın Hattı (Resmu'l-Mushaf)' ve Türklerin Kur'an Hattına Katkıları”. *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*. ed. İsmail Hakkı Göksoy – Nejdet Durak. 619-630. Isparta: S.D.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Gördük, Yunus Emre. “İmam Mushaf'ın Hangi Mushaf Olduğuna Dâir Kronolojik Bir Tetkik”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)* 13/17 (2016), 15-37.
- Güllüce, Veysel. “Kur'an Kitabesinde Resm-i Osmânî'nin Yeri ve Önemi”. *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum Bildiri Metinleri*. ed. Yüksel Salman. 225-235. Amasya: DİB Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Gür, Süleyman. “Hüseyn b. Ali el-Amâsî'nin 'Resm-i Osmânî'ye Dair Risalesi”. *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı - I*. 1/265-279. Amasya:

- Amasya Üniversitesi, 2017.
- Hacımısıroğlu, Mücella. “Mushaf İmlası Edebiyatında İstidrak Olgusu: İbnu'l-Kâdî el-Miknâsî (öl. 1082/1672) ve Beyânü'l-Hilâf Örneği”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 280-299.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Abdulhamîd Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *el-Müeyesser fî 'ilmi resmi'l-mushaf ve dabihi*. İstanbul: Dâru'l-Gavsânî, 2. Basım, 2016.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Resmu'l-mushaf: dirâse, luğaviyye, târihiyye*. Bağdat: Lecnetu'l-Vataniyye li'l-İhtifâl, 1982.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. Thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- Harrâz, Ebû Abdillâh. *Delîlu'l-hayrân a'lâ mevridi'z-zam'ân fî resmi ve dabi'l-Kur'ân*. Thk. İbrâhîm b. Ahmed b. Süleyman el-Mârîğnî. Kuveyt: Merkezu'l-Kırâati'l-Kur'âniyye, 1432/2011.
- Harrâz, Ebû Abdillâh, *Mevridu'z-zam'ân fî resmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Sâdık Kamhavî. Hûrînî, Ebu'l-Vefâ Nasr. *el-Metâli'u'n-nasriyye li'l-metâbi'i'l-Mısriyye fî'l-usûli'l-hattıyye*. Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1426/2005.
- Işık, Emin. “İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/24-26. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: et-Tûnisıyye linneşr, 1984.
- İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009.
- İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Gâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. Thk. G. Bergstraesser. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1427/2006.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-luğa*. Thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbu'l-mesâhif*. Thk. Ebû Usâme Selîm b. İdu'l-Hilâlî. Kuveyt: Müessesetu'Ğurâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Cîl, 1392/1972.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'arab*. Nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1119.
- İbn Müflih, Abdullah Muhammed. *el-Âdâbu's-şer'iyye*, thk. Şuayb el-Arnaût – Ömer el-Kayyâm. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1419/1999.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım. *Fedâilu'l-Kur'an*. Thk. Ahmed b. Abdi'l-Vâhid el-Hayyâtî. Mağrib: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Vesîk, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-İşbîlî. *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Bağdat: Dâru'l-Enbârî, 1408/1988.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir. *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Thk. Muhyiddîn Abdurrahmân

- Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Mecmeu'l-luğati'l-Arabiyye, 1971.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak. *el-Fihrist libni'n-Nedîm*. Thk. İbrâhim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Kabâkîbî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Halil b. Ebû Bekir. *Îzâhu'r-rumûz ve miiftâhu'l-künûz fi'l-kirââti'l-erbaa'aşere*. Thk. Ahmed Halid Şükrî. Umman: Dâru Ammâr, 1424/2003.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülğanî. *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyye fi'l-kirââti's-seb'*. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 5. Basım, 1420/1999.
- Kafes, Mahmut. "Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Ona Nispet Edilen el-Luğât Elletî Nezele bihâ'l-Kur'ânü'l-Kerîm Adlı Eser". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2015), 123-150.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. "Çeşitli İslam Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'an'a Verdikleri Önem". çev. Muhittin Akgül. *Usûl: İslâm Araştırmaları* 7 (2007), 169-186.
- Kırcı, Recep. "Arap Dilindeki (أ) ve (آ) Edatları ile İlgili Bir İnceleme". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 588-600.
- Kirmânî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Hamza b. Nasr. *Hattu'l-mesâhif*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Tikrit: y.y., 1433/2012.
- Kurt, Muhammed Sacit. "Balıkesir'in Manevi Önderlerinden İmam Birgivi ve Ona Atfedilen 'Resmu'l-Mushaf' Risalesi". *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi*. ed. Mehmet Bayyığıt vd. 3/355-364. Balıkesir: Kent Arşivi Yayınları, 2019.
- Lebîb, Ebû Bekr Abdülğanî. *ed-Dürretu's-sakîle fi şerhi ebyâti'l-akîle*. Thk. Abdül'ali Zu'bûl. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1432/2011.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı*. Ankara: Avrasya Yay., 2004.
- Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr. *Hicâ'ü mesâhifi'l-emsâr*. Thk. Hâtim b. Salih ed-Dâmin. Suudî Arabistan: el-Cevziyye, 1430/2009.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrü'l-Merâğî*. 30 Cilt. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân abra't-târih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- Öğmüş, Harun. "Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat Ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2015), 10-11.
- Pâluvî, Hâmid b. el-Hâc Abdu'l-Fettâh. *Zübdetu'l-irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*. Nşr. Halil İbrahim Üren. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 3. Basım, 2023.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâil. *el-Muhîti fi'l-luğa*. Thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn. 11 Cilt. Bağdat: Âlemu'l-Kütüb, 1414/1993.
- Saleh, Alaaddin – Ali Bulut. "Hemze'nin 'İlm Resmi'l-Mesâhif ve Kıraatteki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (2016), 77-104.
- Salih, Subhi. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 10. Basım, 1977.
- Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as. *Kitâbu'l-mesâhif*. Thk. Muhibbüddin Abdüssübhân Vâiz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2002.

- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahmân. *Buğyetu'l-vuât fî tabekâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Mustafa Şeyh Mustafa. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1429/2008.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh. *Manzûmetü 'akileti etrâbi'l-kasâid fî esne'l-mekâsîd*. Thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1422/2001.
- Şinkitî, Abdullah b. Muhammed Emîn. *el-Muhteve'l-câm'i resme's-sahâbe ve dabte't-tâbi'*. Moritanya: Muvâfekatü Vizâratî'l-İ'lâmî ve's-Sekâfeti, 1418/1998.
- Tüccar, Zülfikar. "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Tüccar, Zülfikar. "Sicistânî, Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/139-141. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ukaylî, Ebu Tâhir İsmâil b. Zâfir. *el-Muhtasar fî mersûmi'l-mushafi'l-kerîm*. Dâru'l-Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007.
- Uzun, Yakup. "Mushafların Gelişim Süreci". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 383-425.
<https://doi.org/10.31121/tader.856889>
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*. Thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1416/1995.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaût - Ali Ebû Zeyd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1982.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 3. Basım, 1404/1984.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevâz Ahmed Zümerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1415/1995.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

ORTAK YAZARLI

Yazar(lar) / Author(s)

Yunus Emre TAŞDEMİR- Mustafa SAĞLAM

Finansman / Funding

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that received not external funding support of this research.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	: YET (%50), MS (%50)
Veri Toplanması / Data Collection	: YET (%50), MS (%50)
Veri Analizi / Data Analysis	: YET (%50), MS (%50)
Makalenin Yazımı / Writing up	: YET (%50), MS (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	: YET (%50), MS (%50)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.